

Михайло Сеньків, Іван Думинець

**З ІСТОРІЇ БОРОТЬБИ
ЗА СОБОРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ**

1917–1945 рр.

Михайло Сеньків, Іван Думинець

**З ІСТОРІЇ БОРОТЬБИ ЗА СОБОРНІСТЬ
УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ
1917–1945 рр.**

Дрогобич
Видавнича фірма
"ВІДРОДЖЕННЯ"

1995

ББК 63.3 (4УКР)6

С31

Автори роблять спробу на основі багатого фактичного матеріалу висвітлити складний, тернистий шлях боротьби народу Східної Галичини, Північної Буковини, Закарпаття, українських Придунайських земель за злучення з Наддніпряниною.

Для вчителів, студентів, учнів, всіх, хто цікавиться історією України.

Художник Андрій Коваль

**Автори висловлюють ширю вдячність
колективу Сколівського держлісгоспу і його директору п. Юрієві АНДРУШКІВУ,
колективу торговельного підприємства "Сколелісторг" і його директору п. Леву
ТИМЧИШИНУ
за допомогу у виданні цієї книжки**

С⁴⁷⁰²⁶⁴⁰¹⁰⁰⁻¹³ Без оголошення © М. В. Сеньків, 1995. ⁹⁵ © І. О. Думинець, 1995.
ISBN 5-7707-8799-6 © Видавнича фірма "Відродження", 1995.

ЗМІСТ

- Вступ
- Проблема соборності українських земель у 1917–1920 рр.
- Національно-визвольна боротьба на західноукраїнських землях у 20–30-х роках
- Злучення Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття з Радянською Україною
- Висновки
- Покликання

ВСТУП

У період розбудови незалежної Української держави помітно посилювався інтерес до історії – справжньої, а не перелицьованої на догоду тим чи іншим політичним доктринам. Освоєння в історії "білих плям" заповнило не тільки уми фахівців, а й широкого громадського загалу, членів різних політичних об'єднань. Історична тема, як і тема культурно-національного відродження, домінує в багатьох публікаціях і рефератах на наукових конференціях, посідає важливе місце на сторінках публіцистики.

Історія – це пам'ять людського суспільства, його свідомість і совість, засіб самоочищення, виховання прийдешніх поколінь. На жаль, у часи тоталітарного режиму цілі пласти нашого минулого були сфальсифіковані або знаходились за сімома замками. Тому особливо серйозних досліджень чекає літопис українського народу. "Читати українську історію треба з бромом, – писав у травневі дні 1918 року прем'єр Української Народної Республіки Володимир Винниченко, – до того, – це одна з нещасних, безруких, безпорадних історій, до того боляче, досадно, гірко, сумно перечитувати, як нещасна, зацькована, застрашена нація тільки те й робила за весь час свого державного (чи, вірніше, півдержавного) існування, що одгризалася на всі боки: од поляків, руських, татар, шведів. Уся історія – ряд, безупинний, безперервний ряд повстань, війн, пожарищ, голоду, військових переворотів, інтриг, сварок, підкопування".

Одна з таких сторінок нашої історії – боротьба українського народу за соборність своїх земель. Зараз гостро дебатуються питання про возз'єднання українських земель у єдиній державі. Ця проблема у багатьох випадках висвітлюється однобоко. Дехто прагне звести її до 1919 року, інші – до 1939 року. Такий підхід не відображає всієї гами історичного процесу возз'єднання українських земель у єдиній державі.

Думається, треба долати тенденційність і вивчати історію без упередженості, на основі сукупності усіх фактів.

Нині ми повною мірою усвідомлюємо, що не можна впевнено рухатися у майбутнє з тягарем ілюзій і забобонів минулого, не відтворивши історичну справедливість. Саме у встановленні істини, суцільної правди подій та процесів – запорука морального оздоровлення нашого суспільства, джерело духовного відродження нації.

Вивчення й оцінка раніше спотворених процесів, фактів, імен – справа непроста. Вони вимагають копіткої праці, ретельного вивчення архівних документів, а також матеріалів. Потрібен якийсь час для підготовки і виходу у світ сучасних і добротних монографій. Та

широкий загаль громадськості уже сьогодні прагне отримати виважені відповіді на цілу низку найпекучіших питань з часів давніх і близьких.

Це насамперед стосується проблеми соборності українських земель. З цього приводу хочемо, не претендуючи на істину в кінцевій інстанції, поділитися з читачем роздумами про возз'єднання західноукраїнських земель з Наддніпрянщиною. Доля західноукраїнських земель виявилась складною і драматичною. Тривалий час їх шматували іноземні загарбники. Населення краю терпіло жорстокий національний гніт угорської знаті, османських султанів, австрійських баронів, польських феодалів, російської, чеської, польської буржуазії. Проте, незважаючи на визиск і поневолення, українці Галичини, Волині, Закарпаття, Північної Буковини і Придунайських земель зберегли і пронесли через віки рідну мову, культуру, чуття єдності і спільності історичних традицій, одвічне прагнення до возз'єднання з усім українським народом.

ПРОБЛЕМА СОБОРНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У 1917–1920 рр.

Протягом багатьох віків західноукраїнські землі були поневолені Австро-Угорщиною, а наддніпрянські – Росією. Українці зазнавали жорстокого соціального і національного гніту. Відтак вели гостру боротьбу за своє визволення. У 1917 р. розпалася Російська імперія. На її розвалинах виникла Українська Народна Республіка, яка повела боротьбу за соборність українських земель. Уже під час Брест-Литовських переговорів делегація УНР ставила питання про прилучення західноукраїнських земель до складу Великої України. Однак вона отримала відчайдушний опір з боку австро-угорської делегації. 9 лютого 1918 р. УНР підписала мирний договір з країнами четвертого блоку. Австро-Угорщина пообіцяла поділити Галичину на Західну і Східну. Остання мала бути об'єднана з Північною Буковиною в єдиний коронний край, якому передбачалося надати автономію. [1] Але все це залишилося на папері таємного протоколу.

Реакція галичан не забарилась. Вже 3 березня 1918 р. відбулися народні маніфестації у Львові, Станіславі, Дрогобичі, в інших населених пунктах Західної України. У численних промовах відкрито пропагувались ідеї злуки всіх українських земель. [2] 9 жовтня 1918 р. на засіданні австрійського парламенту майбутній глава уряду ЗУНР К. Левицький висловив загальне прагнення галицького народу до Києва. 20 жовтня 1918 р. на багатотисячній маніфестації у Львові відомий західноукраїнський політичний і громадський діяч С. Вітик закликав до негайної злуки з Великою Україною. [3]

Восени 1918 р. під ударами національно-визвольного руху розпалася Австро-Угорщина. На її уламках утворилися незалежні держави: Австрія, Угорщина, Румунія, Польща, Чехо-Словаччина, Югославія і Західноукраїнська Народна Республіка. З моменту виникнення ЗУНР на частину її території (Буковину) претендувала королівська Румунія. На теренах Північної Буковини виникали паралельні органи влади, утворені українськими та румунськими політичними партіями. Український крайовий комітет орієнтувався на ЗУНР, а Румунська національна рада – Румунію.

У боротьбу за соборність українських земель істотні корективи внесло населення краю. 3 листопада 1918 р. у Чернівцях відбулося Буковинське народне віче, організоване Українським крайовим комітетом. Близько 40 тис. робітників, селян, інтелігентів – учасників віча проголосували за "прилучення австрійської частини української землі до України". Народні представники дали відсіч силам, які прагнули нав'язати рішення про утворення "австрійської України". Віче заявило рішучий протест проти посягань на

Північну Буковину з боку румунських "Установчих зборів", що відбулися в Чернівцях 27 жовтня 1918 р. [4]

Виражаючи волю більшості населення Північної Буковини, Український крайовий комітет 6 листопада 1918 р. взяв владу в свої руки. Але законне прагнення буковинців у той час не здійснилося. 11 листопада 1918 р. румунські війська окупували Чернівці. Складений з румунів Генеральний конгрес 22 листопада 1918 р. задекларував злуку Буковини з Румунією. [5]

Населення Північної Буковини бойкотувало окупаційний режим, відмовлялося платити податки, мотивуючи це тим, що Північна Буковина є складовою частиною України. 19 квітня 1919 р. Чернівецька сигуранца повідомляла міністра-делегата Буковини про те, що українське населення Кіцманя, яке становить більшість населення цього краю, "незадоволене румунською окупацією і рішуче переконане, що північна частина Буковини до річки Серет буде приєднана до України". [6]

Антиокупаційний характер мало й повстання 2 тис. солдат 113-го піхотного полку в Чернівцях, яке розпочалося 17 листопада 1919 року. Повстанці роззброїли жандармерію, зривали державні прапори, і, йдучи вулицями міста, скандували українською та румунською мовами: "Хай живе Буковинська республіка!" Солдати згаданого полку прагнули перейти Дністер. Прорватися через кордон вдалося тільки невеликій частині, решта була схоплена окупаційними властями і жорстоко покарана. Ті, що перейшли Дністер і Прут, скандували: "Хай живе Україна!" [7]

Після розвалу Австро-Угорщини Закарпатська Україна залишилася в складі Угорщини. Її уряд прагнув не допустити розгортання національно-визвольного руху. Проте події наступних місяців показали, що намагання уряду були марними. В містах, робітничих селищах і селах краю населення проводило мітинги, роззброювало жандармерію, усувало стару адміністрацію і створювало на місцях народні ради, які виявляли прагнення щодо майбутньої долі Закарпаття.

6 листопада 1918 р. в Ужгороді була створена Рада рутенів Мадьярії, до якої увійшли політичні діячі: А. Волошин, П. Гебей, І. Камінський, С. Сабов та інші. Рада рутенів Мадьярії відстоювала ідею збереження Закарпатської України в складі Угорщини. Водночас у Пряшеві з'явилася Карпатська центральна рада, лідери якої домагалися приєднати Закарпатську Україну до Чехо-Словаччини. [8]

Аналіз документальних матеріалів показує, що на місцях абсолютна більшість народних зборів приймала рішення про злучення Закарпаття з Україною. Зокрема, таке рішення прийняла у м. Сігіті Мармароська руська народна рада. Учасники віча у м. Любовні висловилися за приєднання Пряшівщини до України. Селяни сіл Пістолярова, Зубівки, Новоселиці та багатьох інших висловлювалися за злуку Закарпаття з Наддніпрянщиною. [9]

7–8 січня 1919 р. під проводом братів Василя, Івана і Дмитра Климпушів, Степана Ключурака та Олекси Мочорняка повстало населення Ясіня, Рахова, Сигота і їх округ. Влада угорських окупантів була повалена. Відтак виникла Гуцульська Республіка на чолі з парламентом і урядом, яка проіснувала до кінця 1919 р. [10]

Багатонаціональність населення низинних районів зробила Закарпаття об'єктом суперечок сусідніх держав. Користуючись слабкістю угорського уряду, Чехо-Словаччина з дозволу

країн Антанти на початку 1919 р. захопила західну частину краю, а Румунія – південно-східну. Однак корінне населення прагнуло до возз'єднання з Україною.

21 січня 1919 р. в Хусті було скликано Закарпатські всенародні збори (Собор всіх русинів, які живуть в Угорщині). У них взяли участь 420 представників від 175 міських і сільських громад. На зборах лунали поодинокі пропозиції залишити Закарпаття в складі Угорщини або передати його Чехо-Словаччині. Однак, абсолютна більшість учасників, очолюваних братами М. і Ю. Бращайками, висловилися за возз'єднання з Україною. Від Закарпаття були послані делегати до Станіслава і Києва. [11]

У березні 1919 р. в Угорщині, в т.ч. на Закарпатті, було встановлено радянську владу. Радянський уряд Угорщини продекларував за українським населенням право на самовизначення і возз'єднання з Радянською Україною. В Мукачеві, а згодом і в інших містах, почалося формування Русинської червоної гвардії. На основі червоногвардійських загонів, загальна чисельність яких перевищила 6 тис. бійців, була сформована Русинська червона дивізія, що в складі угорської Червоної армії воювала з чеськими і румунськими інтервентами. Та сили були нерівні. Чехо-Словаччина і Румунія окупували всю територію Закарпаття та Угорщини. За Сен-Жерменським мирним договором 1919 р. Закарпаття перейшло до Чехо-Словаччини.

Прийнявши таке рішення, держави Антанти покликалися на акцію американських русинів. Зокрема, 19 листопада 1919 р. у Скрептоні в США відбувся Конгрес американських русинів. Більшість його делегатів проголосувала за прилучення Закарпаття до Чехо-Словаччини на правах автономії. [12]

З самого початку виникнення ЗУНР вона прагнула злучитися з Великою Україною. Найбільш активними ініціаторами в цьому плані були військові, які найбільш гостро відчували потребу у допомозі, оскільки велась гостра війна з Польщею. 6 листопада 1918 р. Національна Рада делегувала до Києва О. Назарука і М. Шухевича, які вели переговори з гетьманом Павлом Скоропадським про військову та морально-політичну підтримку Галичині. Гетьман обіцяв відрядити з Києва курінь січових стрільців (1300 чол.). Український Національний Союз, що готував повстання проти гетьмана, всілякими засобами намагався відмовити січових стрільців. Під впливом УНС стрілецька Рада в Білій Церкві вирішила: "Київ важливіший за Львів, виїзд січових стрільців приведе до того, що повстанці Києва не візьмуть, а січові стрільці Львова не втримають". [13]

10 листопада 1918 р. Національна Рада доручила Державному Секретаріату "виробити потрібні заходи для з'єднання всіх українських земель в одну державу". [14] Тим часом під тиском Директорії гетьман зрікся влади, передав державний скарб уряду і виїхав за кордон. Знову було відроджено Українську Народну Республіку. 1 грудня 1918 р. у Фастові між ЗУНР і УНР було підписано "предвступний договір" про злуку обох держав. Зокрема, в першому пункті цього документа говорилося: "Західноукраїнська Народна Республіка заявила цим непохитний намір злитись у найкоротшій часі в одну державу з Українською Народною Республікою – значить, заявляє свій намір перестати існувати як держава, а натомість увійти з усією територією й населенням, як складова частина державної цілісності, в Українську Народну Республіку". [15]

Грудневий договір у двох окремих оригіналах по одному для кожної республіки міг бути опублікований за згодою урядів. Його підписали: від УНР – В. Винниченко, С. Петлюра, Ф. Швець, П. Андрієвський, від ЗУНР – Л. Цегельський, Д. Левицький.

Підсумки переговорів стали предметом серйозних дебатів. Проти об'єднання виступив посол у Відні В. Липинський. Він радив лідерам ЗУНР не йти на негайну і беззастережну злуку, бо, мовляв, майбутнє УНР – непевне. Антанта, говорив він, планує відбудову Росії в її старих кордонах, тому західноукраїнські землі мають більше шансів, ніж УНР, на отримання незалежності з рук Антанти, оскільки вона відстоює право народів колишньої Австро-Угорщини на самовизначення.

Непевність у стабільності влади Директорії висловлював Д. Левицький. Підписуючи "предвступний договір", він говорив, що мав враження, ніби скаче в темряву. Не вірили в міцність і тривкість Директорії й інші депутати Національної Ради. Вони були впевнені, що прямують в хаос та анархію. Згодом Л. Цегельський писав, що депутати мали таке почуття, ніби вони здорову частину України пришивають до зараженого божевіллям організму. Проте більшість членів Національної Ради дотримувались іншої думки. Справа Східної Галичини, мовляв, ще не вирішена Антантою. І краще утриматись від однозначного рішення, а в самому законі про об'єднання обумовити собі національно-територіальну автономію. [16]

Національна Рада, беручи до уваги важку воєнну ситуацію, вирішила видати Закон про об'єднання українських держав. Вона 3 січня 1919 р. затвердила "Предвступний договір" і доручила Державному Секретаріату продовжувати ці переговори "для сфіналізування" договору.

Євген Петрушевич

Увечері цього ж дня, о сьомій годині пополудні відбувся в Станіславі військовий парад і народна маніфестація в честь Злуки. Парад приймали, стоячи на балконі готелю "Австрія", президент Національної Ради Е. Петрушевич, державний секретар військових справ Д. Вітовський та інші.

На честь омріяного віками єднання українського народу відбулися також святкові маніфестації в Стрию і Золочеві (5 січня), Жовкві (7 січня), в інших містах краю. [17]

Цей історичний документ про Злуку з ентузіазмом зустріла Галицька армія. Настрій стрільців УГА відобразив у спеціальному Універсалі державний секретар, полковник Дмитро Вітовський 4 січня 1919 р.: "Жовнірі! Після чотирьох з половиною років муки, ридання й жалоби сповнилась народна воля! Зі сльозами радості сповіщаємо Вам велике слово: вчора упав кордон між українськими землями... За що гинули на кривавих судах батьки, діди і прадіди наші, за що проливали кров століттями, заскородили ребра ворогів герої, від п'ятсот літ не діждалися, сходячи в могили без просвітку, – то присуджено дістати нам під велику годину народження нового світа!

Ще хвиля кривавого зусилля – і слово станеться ділом! З крові і пожежі та руїни встане Велика Україна, що принесе нам землю і волю...". [18]

16 січня 1919 р. делегація на чолі з Л. Бачинським і С. Витвицьким виїхала зі Станіслава через Ходорів–Тернопіль до Києва. Високу делегацію склали: Вітовський, Цегельський, Перфецький, Вітик, Старух, Безпалько, письменник Василь Стефаник, всього 36 делегатів від Галичини, Північної Буковини й Закарпаття.

Урочиста церемонія Злуки відбулася 22 січня 1919 р. на майдані Святої Софії у присутності десятків тисяч киян. Першим виступив голова галицької делегації Л. Бачинський. Він сказав: "Світла Директоріє і Високий Уряде Української Народної Республіки! На цій історичній площі ... стоїмо оце ми, законні й вольними голосами нашого народу вибрані представниками Західної України, а саме Галичини, Буковини і Закарпатської Русі, та доносимо Вам і заявляємо прилюдно перед усім народом України, перед усім світом і перед лицем історії, що ми ... власною волею хочемо і бажаємо обновити національно-державну єдність нашого народу, що існувала за Володимира Великого та Ярослава Мудрого, – до якої стреміли наші великі гетьмани Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко та Іван Мазепа. Від сьогодні Західна Україна лучиться з Великою Україною в одно нероздільне тіло, соборну та суверенну державу. У виконанні того я прошу пана доктора Льонина Цегельського, державного секретаря закордонних справ Західно-Української Республіки, відчитати грамоту до Директорії". [19] Л. Цегельський, відчитавши цей історичний документ, передав слово члену галицької делегації Ярославу Олесницькому, який відчитав грамоту до Директорії на французькій мові. У відповідь глава Директорії Володимир Винниченко запросив до слова члена Директорії Ф. Швеця, який урочисто проголосив Універсал про Злуку.

Підкреслюючи морально-політичний характер акту Злуки, слід наголосити на тому, що він віддзеркалював прагнення двох частин української нації до державної єдності. В Універсалі Директорії УНР з цього приводу відзначалося: "Віднині воєдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України. Західна Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина, Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснилися віковічні мрії, якими жили і за які вмерли кращі сини України. Віднині є єдина незалежна Українська Народна Республіка. Віднині український народ, увільнений могутим поривом своїх власних сил, має тепер змогу з'єднати всі устремління своїх синів для утворення нероздільної, незалежної української держави на добро й щастя робочого народу". [20]

23 січня 1919 р. Трудовий конгрес УНР затвердив цей Універсал і ввів до свого складу делегатів Національної Ради. На наступній сесії 28 січня 1919 р. конгрес доповнив Директорію представником ЗУНР, головою Національної Ради Е. Петрушевичем. ЗУНР стала тепер називатися "Західною областю УНР".

Проте об'єднання ЗУНР і УНР практично не було реалізовано. "Це проголошення української соборності було великим історичним актом, – відзначав останній прем'єр-міністр уряду УНР І. Мазепа. – Але фактично воно мало лише декларативне значіння. На цих умовах твердо стояв Галицький уряд і Директорія з цим погодилася". Таку ж думку висловлювали політичні діячі ЗУНР С. Витвицький, С. Баран та інші. Зрешту, організація влади не змінилася, й обидві держави продовжували надсилати свої окремі місії за кордон. [21]

У лютому 1919 р. під час польсько-української війни було укладено перемир'я, до Ходорова прибула місія Антанти. При її посередництві розпочались переговори між ЗУНР

і Польщею. Французький генерал Бертелемі в ультимативній формі вимагав, щоб значна частина Східної Галичини (Львівський, Перемишлянський, Бібрський повіти, міста Бережани, Стрий, Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн) відійшла до поляків.

С. Петлюра, запрошений в цей час до Галичини представниками Антанти, наполегливо пропонував Е. Петрушевичу і М. Омеляновичу-Павленку укласти мир з Польщею на основі визнання демаркаційної лінії Бертелемі, бо тільки цим можна досягти визнання і прихильності Заходу.

Правлячі кола Англії, Франції, США не були зацікавлені у повному розгромі ЗУНР, бо хотіли б використати її армію разом з польською проти Радянської Росії. Вони вважали ідеальним виходом досягнення угоди між воюючими сторонами, але в інтересах Польщі. Про це свідчать заяви голови загальної американської місії у Східній Європі Куліджа на Паризькій конференції, який зазначав, що обидві ці сили можуть бути використані проти більшовиків. Правда, голова французької делегації наполягав на максимальному посиленні Польщі за рахунок східних земель.

28 лютого 1919 р. генерал Бертелемі востаннє попередив представників ЗУНР О. Бурачинського, С. Витвицького і М. Лозинського: якщо галичани не приймуть умов миру, то незабаром пошкодують, бо матимуть справу з армією генерала Галлера. Та при всьому бажанні підтримувати добрі стосунки з Антантою делегація ЗУНР не могла прийняти ганебні пропозиції. У той же день до військ надіслано звернення командування УГА, в якому зазначалось: "Запропоновано нам остаточно демаркаційну лінію, яка являється образою наших найсвятіших почувань, бо від тих місцевостей на захід, великі простори української території мали б остатися надалі в руках поляків". [22]

Симон Петлюра болісно пережив провал своїх планів. Під час виїзду із Ходорова Головний отаман говорив: "Коли б Галицька армія була кинута на Велику Україну, знищено більшовиків і закріплено там владу, тоді по Києву була б прийшла черга на Львів. Тоді ми могли б зайняти Східну Галичину". [23]

Інші думки висловлювало керівництво ЗУНР, населення Галичини, воїни УГА. "Лучитися з поляками не можна,— писав у станіславській газеті "Свобода" Тарас Франко.— Вони жадають від нас лінії річки Буга, міст Бережан, Стрия і нафтових копалень коло Дрогобича, а на се Українець не може ніяким способом згодитися". [24]

Настрої галицького стрілецтва висловив отаман Шухевич: "Коли б Начальна Команда погодилася на пропоновану демаркаційну лінію, то вже тоді було б прийшло на фронті до повної катастрофи. Грозило те, що весь фронт кине кріси і піде домів... І тоді перший раз почали падати голоси, що треба получитися з Червоною армією, котра також воює з Польщею". [25] Власне, все це і вплинуло на позицію галицького уряду і командування армії. Не рахуватися з настроями народних мас вони не могли. За дорученням Е. Петрушевича делегація республіки рішуче відкинула претензії на галицькі землі і визначила тільки лінію по Сяну.

У березні 1919 р. українська армія під ударами більшовицьких формувань залишила частину Правобережної України. Червона армія підійшла до берегів Збруча. Антанта побоювалася, що ЗУНР може піти на союз із Радянською Україною. І небезпідставно. Серед галицьких політиків були неоднозначні погляди. Одні стояли за виконання волі Антанти і підпорядкування їй. Другі твердили, що необхідно – з тактичних міркувань – зв'язати наше національне діло з політикою більшовиків.

Радянський уряд запропонував галичанам об'єднатися для спільної боротьби проти поляків. Передбачалося утворити єдиний фронт, єдину українську Червону армію з командуванням українською мовою і з тим, що місце заступника командуючого української Червоної армії займає галичанин. У Реввійськраді УГА виділялось два місця галичанам. Далі Східна Галичина скликає з'їзд Рад і приймає ухвалу про з'єднання. Ці умови передав Подвойський – наркомвійськ України делегатам Галичини. Євген Петрушевич залишив без уваги пропозицію уряду Радянської України. [26]

Тим часом різко загострились суперечності між галичанами та наддніпрянцями. 29 квітня 1919 р. мала місце спроба державного перевороту, який очолив отаман В. Оскілко та підтримав член Директорії П. Андрієвський. Вони вимагали призначити Є. Петрушевича тимчасовим президентом України до скликання Установчих Зборів, а всю повноту військової влади передати командуючому УГА М. Омеляновичу-Павленку, скасувавши при цьому головний штаб українського республіканського війська, тобто військову владу Петлюри. Наступною вимогою було усунути від керівництва військовими справами С. Петлюру та А. Макаренка. Повстали зажадали створення коаліційного уряду у складі представників Галичини і Наддніпрянщини. Через місяць знову була спроба державного перевороту. Колишній командуючий Запорізьким корпусом П. Болбочан хотів усунути С. Петлюру та його уряд, а натомість проголосити диктатуру Є.Петрушевича та командуючого УГА генерала О. Грекова. Правда, обидва виступи були придушені. [27]

Наприкінці травня 1919 р. під ударами поляків УГА відійшла за Дністер, знищила мости і зайняла кругову оборону між річками Збруч, Дністер, залізницею Гусятин-Чортків. Президент Національної Ради Петрушевич, уряд ЗУНР перебралися до Кам'янця-Подільського.

У ці дні Червона армія підійшла до збручинських берегів і зупинилась. Рада народних комісарів звернулася до уряду ЗУНР про спільні дії проти зовнішніх ворогів, в т.ч. Польщі та встановлення демаркаційної лінії. У ноті підкреслювалось, що уряд Радянської України співчуває прагненням трудящих Східної Галичини звільнитися від соціального та національного гніту і "питання внутрішнього управління Галичини вважає справою галицьких робітників і селян". Крім того, Рада оборони Радянської України доручила В. О. Антонову-Овсієнку, В. П. Затонському та О. Я. Шумському "домовитись з галичанами про сприяння їм з нашого боку озброєння на умовах: повного розриву із Петлюрою – сприяння його ліквідації; реорганізації Галицької армії... передачі нам вантажів, евакуйованих Петлюрою в Галичину; пропуск наших військ у Румунію". [28]

До такої пропозиції не всі однозначно поставилися. Член Національної Ради Л. Цегельський, наприклад, писав, що "з'єднання всіх українських земель в одну, хоч би і радянську, але все-таки ж українську", необхідне. Однак все-таки більшість державних діячів ЗУНР плекали надію на милостивість Антанти. Крім того, їх лякав соціальний радикалізм більшовиків, а також недооцінка ними національних проблем. У державних установах залишалася функціонувати російська мова, на керівні посади головним чином призначалися росіяни тощо. Правителі Західноукраїнської Народної Республіки не могли вступити в переговори з Радянським урядом України ще й тому, що в той час він вів війну з їх союзником Директорією, галицькі війська допомагали їй у цьому. Відтак запропонований союз був відкинтий.

Катастрофи на фронті, поразка армії змусили уряд ЗУНР піти на більш тісні зв'язки з Директорією. Тим більше, що вона опинилася у такому ж становищі – її витіснили з України на клптик подільської землі.

На спільних нарадах розглядалися перспективи збереження державності. Євген Петрушевич продовжував сподіватись на справедливе вирішення галицького питання в Парижі, де вже більше місяця перебували В. Панейко, М. Лозинський і Д. Вітовський.

25 травня 1919 р. делегацію ЗУНР прийняли Вільсон, Ллойд-Джордж і Клемансо. Михайло Лозинський згадував, що вони, у першу чергу, намагались з'ясувати позицію галичан: тобто чи готова ЗУНР до збройної боротьби проти Радянської Росії. Представники Галичини просили припинити агресію Польщі, зазначили, що всупереч рішенням Антанти армія Галлера воює у Східній Галичині, на що Клемансо лицемірно запевнив, що цього не може бути, бо армія надіслана з умовою не брати участі в боях проти УГА. І це говорилось у дні, коли дивізії Галлера окупували майже всю територію Східної Галичини.

У червні 1919 р. УГА здійснила Чортківський наступ. Полякам ціною великих зусиль вдалося зупинити прорив УГА. В кінці червня противник розпочав контрнаступ широким фронтом від Бродів до Калуша. Ворога вдалося зупинити лише на рубежі Чорткова. В цій критичній ситуації генерал Тарнавський надіслав свого представника до командування Червоної армії, щоб з'ясувати, як воно ставиться до УГА взагалі, зокрема до можливого переходу галичан за Збруч. А ще трохи раніше, 24–25 червня, О. Микитка вів переговори в Дубному з делегатами радянських військ, які, до речі, перед тим відбили у поляків Броди, залишивши згодом місто галичанам. Була досягнута домовленість про приїзд делегації Червоної армії до Чорткова.

"Серед національного табору Галичини, навіть серед урядових сфер ЗУНР були такі елементи, – писала газета "Український прапор", – котрі во ім'я ідеї тої єдності готові були піти на союз з більшовиками, аби тільки відбити Галичину і західноукраїнські землі від Польщі та інших окупантів". [29] Уряд Радянської України і командування Червоної армії знову запропонували підписати диктатору Є. Петрушевичу угоду на таких умовах: розірвати союз з Петлюрою, відкликати від нього січових стрільців Євгена Коновальця, створити спільну армію при збереженні автономії УГА, невтручання у внутрішні справи ЗУНР. [30] Євген Петрушевич не наважився на такий крутий поворот.

25 червня 1919 р. Верховна Рада в Парижі прийняла рішення про окупацію поляками Східної Галичини аж по р.Збруч. З благословіння Антанти поляки перейшли в наступ. До середини липня 1919 р. Східна Галичина була окупована Польщею. 40 тис. УГА перейшла на територію Директорії. С. Петлюра з радістю прийняв загартовану в жорстоких боях армію, бо надіявся з її допомогою виправити своє безнадійне становище і повернути Київ.

Однак серед керівників УНР і ЗУНР у цьому плані не було однозначності. Так, командує УГА генерал Тарнавський, начальник штабу полковник Шаманек, генерал Кравс вважали, що не варто Директорії втягуватися у війну проти радянської влади. Вони пропонували відійти на південь і створити в районі Одеси тимчасову базу, посилити армію 20–30 тис. галичан з італійського полону і повернутись у рідні краї з тим, щоб визволити Галичину з-під ярма польської окупації. Генерал Курманович висловив побажання відійти у Карпати і залишити поляків віч-на-віч з Червоною армією. Отамани Букшований і Льонер, сотник Сіяк виступали за переговори з червоноармійським командуванням, враховуючи неодноразове звернення голови уряду Радянської України Раковського з пропозицією про спільні бойові дії проти військ Польщі. [31]

В кінцевому рахунку був прийнятий план Петлюри. І хоч УГА разом з військами УНР влітку 1919 р. взяла участь у поході на Київ, обом урядам і тут не вдалося домовитись про об'єднання. Між ними існували значні розбіжності.

Канадський історик українського походження Орест Субтельний стверджує: "Між Директорією Петлюри й диктаторством Петрушевича існували досить непевні стосунки. Теоретично Директорія була всеукраїнським урядом і тому претендувала на верховенство; проте на практиці саме західноукраїнський уряд мав сильнішу армію, ефективніший апарат управління й тому не бажав дотримуватись політики, з якою не погоджувався. По-друге, обидва уряди розходились в ідейних переконаннях. Директорія складалася майже виключно із представників лівих партій, тим часом як західноукраїнський уряд спирався на ліберальні партії з виразними консервативними тенденціями. Внаслідок цього східняки звинувачували галичан у "реакційності", а останні, відповідаючи компліментами на комплімент, називали перших "напівбільшовиками". Галичани, що вирізнялися високою організованістю й національною свідомістю, із зневагою дивилися на організаційну розхлябаність східних українців, їхній соціальний радикалізм і схильність до імпровізаторства. Зі свого боку східні українці вважали галичан провінційними, збюрократизованими й нездатними зрозуміти конфлікт на Україні в широкому контексті". [32]

"Об'єднати два уряди було неможливо: цьому перешкоджали і ідеологічні, і персональні причини, – пише відомий український історик з діаспори Н. Полонська-Василенко. – Провід ЗУНР був безпартійний, антисоціалістичний, провід УНР був соціалістичний; провід УНР вважав за можливе переговори й союз з советським урядом, щоб спільно подолати "Добровольчу армію" Денікіна, і взагалі, з самого початку готовий був прийняти програму большевиків за умовою, що на Україні будуть встановлені ради українські, а не московські; провід ЗУНР ставив подвійну мету: боротьбу з Польщею та советською Росією, і готовий був на спілку з Денікіним.

До цього треба додати персональні моменти: Петлюра і весь провід УНР вважали обрання Петрушевича на диктатора недемократичним, незаконним; Петрушевич і весь провід ЗУНР вважали становище Петлюри на чолі Директорії за шкідливе для справи, і кожна опозиція проти Петлюри знаходила моральну підтримку серед галицького народу". [33]

Петлюра не бажав поступитися владою будь-кому, а отже і Петрушевичу. 4 липня 1919 р. Головний отаман оголосив навіть про створення спеціального Міністерства у справах ЗО УНР, що викликало гнівне обурення галичан. Більшовицький наступ примусив Петлюру дати "задній хід" – піти на співробітництво з Петрушевичем і запросити його представників до складу Ради Міністрів УНР. Однак все це не могло притупити антагоністичні суперечності між спільниками. [34]

Літом 1919 р. під ударами денікінців більшовицькі формування відступили на схід. Українські армії за короткий час оволоділи значною територією Правобережжя і вже 30 серпня галицькі частини першими вступили до Києва. Директорія наступного дня готувалася з великим тріумфом увійти до міста. Проте, цього ж дня до Києва вступили частини добровольчої армії під командуванням генерала Бредова. Останній заявив: "Киев всегда был матерью городов русских". І зажадав від галичан покинути Київ.

31 серпня 1919 р. генерал Кравс від імені галицьких частин підписав мир про добровільний відступ з Києва. Генерал Бредов у розмові з генералом Кравсом чітко виявив ставлення до України: з Кравсом, представником Галицької армії, він погоджувався розмовляти, але з армією Петлюри – ні, і якщо прийде на переговори генерал Омелянович-Павленко, то буде розстріляний.

Виконуючи угоду, галичани залишили Київ. Через кілька днів, коли Петлюра нарешті переконав галичан вступити у бій з білими, відвоювати Київ було вже надто пізно. Українські армії, обізлені одна на одну, відійшли на захід.

Ось як характеризував тодішнє становище в українському таборі М. Шаповал: "На Україні було дві українські армії, два уряди, два головних штаби, дві тактики, дві дипломатії, лише була одна земля і один народ як єдине джерело здобування харчів, коней, податків і т. п. Двовластя ніде на світі не толерується ніким, лише на Україні було допущено таку розкіш, як дві державні влади на одній території. Між урядами була глуха, але вперта боротьба". [35]

Опинившись у скрутному становищі, більшовики розпочали переговори з Петлюрою про спільні дії проти денікінців. Переговори в Кам'янець-Подільському вів швейцарський соціаліст Ф. Платтен. Але Петлюра все-таки надіявся домовитися з білогвардійцями. З огляду на це були припинені переговори з більшовиками. 5 вересня 1919 р. Петлюра видав наказ у бій з військами Денікіна не вступати. Але ж Денікін вкрай ненавидів самостійника Петлюру. У своїх спогадах він писав: "Самостійної України не визнаю. Петлюрівці можуть бути або нейтральні, тоді вони повинні скласти зброю й розійтися по своїх домівках, або приєднатися до нас, признавши наші гасла. Якщо петлюрівці не виконають цих умов, то їх належить вважати за таких же противників, як і большевиків". [36]

Денікін, не бажаючи йти на компроміс, розпочав бойові дії проти українських армій. У відповідь на це Петлюра і Петрушевич підписали Декларацію, в якій закликали народ боротися проти Денікіна. Але це не дало бажаних результатів. Українська армія зазнала катастрофи. Прем'єр УНР І. Мазепа так її пояснював: "Дві психології й дві політики, одна – галицька консервативно-партикулярна, друга – наддніпрянська революційно-соборницька, – ось це все власне, а не що інше, як наслідок окремих історичних умов життя в Галичині і на великій Україні, було тим головним ґрунтом, на якому виросла Кам'янецька драма, що врешті призвела до катастрофи цілого українського фронту". [37]

Після походу на Київ серед стрільців наростало невдоволення. Все більше галичан відмовлялось воювати проти більшовиків. Є. Петрушевич прибув у Бердичів і наказав корпусу А. Вольфа ліквідувати Північний фронт проти радянських військ. У середині жовтня головні сили УГА, зосередившись в районі Немирова, перейшли у наступ на Гайсин і Христинівку.

Йшли запеклі бої. Армію паралізувала епідемія плямистого тифу. Хвороба звалила понад 13 тис. галичан. Воювати було ніким: у строю залишилось не більше 7 тис. стрільців.

28 жовтня на параді у Вінниці генерал Тарнавський доповів Петрушевичу і Петлюрі про катастрофічний стан армії внаслідок епідемії, припинення постачання, падіння морального духу і дисципліни. У відповідь Головний отаман запевнив учасників наради, що через Румунію уже йде допомога від Антанти. Однак йому майже ніхто з військових не вірив, оскільки ще в серпні США і Антанта, зігнорували українську справу, зробили ставку на Денікіна. Через Одесу і Миколаїв до нього надходила щедра допомога.

У ті дні війська Денікіна завдали сильного контрудару в районі Гайсина і Брацлава, однак напоролись на відчайдушний опір січовиків О. Букшованого. Зав'язалися важкі бої. УГА була на краю загибелі. Відтак Тарнавський почав діяти самостійно. 1 листопада 1919 р. делегація на чолі з отаманом Лисняком зустрілася з денікінським генералом Слащовим. Галичани висловили протест проти масового розстрілу полонених стрільців у Гайсині,

запропонували обмін полоненими і укладення перемир'я. Слащов дав згоду, але тільки на переговори з УГА. Від залишків Дієвої армії Петлюри він вимагав повної капітуляції. [38]

На нараду у Жмеринку 4 листопада 1919 р. генерал Тарнавський не поїхав. Від його імені полковник Шаманек знову заявив, що вести бойові дії – значить погубити звалену тифом, роздягнуту й роззуту, голодну армію. Але Петлюра не хотів нічого слухати. Правда, на той час Петрушевич вже його не підтримував. Петрушевич вагався, але не відкидав можливості перемир'я з денікінцями. [39]

За цих обставин генерал Тарнавський 6 листопада 1919 р. підписав договір, згідно з яким Галицька армія переходила в розпорядження збройних сил півдня Росії. Галицький уряд мав переїхати до Одеси. Через кілька днів пізніше Є. Петрушевич заявив, що треба відмовитись від думки про самостійність і шукати порятунку в союзі з Денікіним. [40]

Коли Петлюра довідався про самочинні дії командування УГА, то розлютився настільки, що гримав кулаками по столу, вимагаючи негайного розстрілу Тарнавського і Шаманека.

10 листопада 1919 р. денікінці в районі Жмеринки відікли УГА від свого уряду і Дієвої армії Петлюри. П'ять тисяч галицьких стрільців опинилися віч-на-віч із 15-тисячним військом генерала Шілінга.

У ніч на 16 листопада 1919 р. Євген Петрушевич з невеликим ескортом покинув військо, переправився через Дністер і через Румунію виїхав до Відня. Слідом за ним до поляків через Гусятин перебрався зі своєю свитою Симон Петлюра.

У цій ситуації генерали Микитка і Ціріц (новий начальник штабу УГА) підписали в Одесі договір із генералом Шілінгом, командуючим денікінськими військами на півдні України, про перехід УГА на бік Добрармії. У договорі зазначалось, що УГА зберігатиме свою автономію, не буде посилати проти військ УНР. Галичанам пообіцяли медичну допомогу для тисяч хворих стрільців.

Однак значна частина стрільців не підтримувала союзу з Денікіним. Вони мріяли про об'єднання з армією УНР. Тому, 22 грудня 1919 р. без погодження з генералітетом УГА, окремі її частини підписали договір з командуванням військ УНР про об'єднання обох армій. Але реалізувати в життя цей договір не вдалося. Проти нього виступили вищі командири – О. Микитка і М. Тарнавський. [41] Відтак до початку 1920 р. УГА перебувала в оперативному підпорядкуванні Денікіна.

У цей час ще більше наростає конфлікт між галичанами і Петлюрою. Галичани небезпідставно не довіряють Петлюрі. Вони мають інформацію про те, що Петлюра вступив у переговори з поляками. І насправді, ще 19 лютого 1919 р. з Одеси у таємниці, а ще більше від уряду ЗУНР, у Варшаву було відправлено дипломатичну місію, яку очолював полковник Курдиновський. Уповноваження на переговори йому підписав міністр закордонних справ петлюрівського уряду Мацієвич.

В результаті переговорів з польським прем'єром і міністром закордонних справ Падеревським 28 квітня 1919 р., Курдиновський підписав угоду. За допомогу в боротьбі проти Радянської влади в Україні цією угодою Директорія зреклася Східної Галичини на користь Польщі. [42]

Акцію Курдиновського поляки використали негайно на Паризькій конференції. Падаревський на запит мирної конференції щодо українсько-галицьких справ телеграфом

відповів, що ніякі репрезентанти не можуть вирішувати галицькі справи в Парижі, бо у Варшаві є представники українського народу, з яким уже підписаний договір. Не обмежуючись цією телеграмою, Падеревський особисто приїхав у Париж і пред'явив мирній конференції договір, підписаний Курдиновським. І держави-переможниці 25 червня 1919 р. прийняли рішення, яким польський уряд уповноважувався зайняти Галичину до ріки Збруч.

9 серпня 1919 р. знову ж таки у великій таємниці від уряду ЗУНР у Варшаву виїхала ще одна секретна надзвичайна місія петлюрівського уряду на чолі з П. Пилипчуком, який зустрівся з Ю. Пілсудським. У підписаному 19 серпня 1919 р. двома сторонами договорі підтверджувалось зречення уряду С. Петлюри Східної Галичини на користь Польщі.

Відтак у соборність України було вбито новий клин іще більше поглиблено прірву між урядом С. Петлюри і Є. Петрушевича. Щоб заспокоїти Є. Петрушевича, який кляв С. Петлюру останніми словами і звинувачував "у грубій національній зраді", Головний отаман вирішив про людське око дезавулювати переговори, підписані Курдиновським і Пилипчуком документи та домовитися з польською стороною, що вони, мовляв, не є дійсними. Про це йшла мова на засіданні уряду Директорії 26 вересня 1919 р.

Через тиждень у Варшаву для нових переговорів вирушила нова місія, складена з представників уряду УНР і її західної області, під головуванням міністра закордонних справ Директорії А. Лівіцького. Знову почалася боротьба щодо Східної Галичини. Представники Польщі вважали цей регіон складовою частиною своєї країни, а розмови про її возз'єднання з Україною – втручанням у їх внутрішні справи.

Потай від галичан А. Лівіцькому було надіслано директиву Петлюри: погодитися на встановлення кордонів між Україною і Польщею через територію Галичини по лінії Бертемі, яка передбачала відхід значної частини Східної Галичини до Польщі.

2 грудня 1919 р. А. Лівіцький, а з ним і член комісії з боку УНР підписали проект Декларації. За воєнну допомогу Польщі віддавались Холмщина, Полісся, Підляшшя, Західна Волинь з містом Рівне і вся Східна Галичина. [43] Однак, члени місії – галичани – склали з цього приводу письмовий протест:

"Постановою Української Національної Ради Західно-Української Народної Республіки з 3 січня 1919 р. і постановою Директорії Української Народної Республіки з 21 січня 1919 р. проголошено злуку Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою. Згадані постанови мали характер виключно декларативний... Було застережено, що до часу скликання Всеукраїнських Установчих зборів законодавчу владу на території західної області УНР виконує Українська Національна Рада, а виконавчу – уряд області. Ніяких державних органів, які були б спільні обом державам, і які б заявили про свою волю злитися в один державний організм, не було встановлено. На основі спільних заяв про злуку і після них повнота суверенних держав, таким чином, залишається за Західною областю УНР". [44]

Незважаючи на протест, А. Лівіцький все-таки вручив один примірник Декларації польській стороні.

Наприкінці листопада 1919 р. польські війська перейшли в наступ на південній ділянці фронту, захопили Кам'янець-Подільський, Волочиськ, Шепетівку. Залишки Дієвої армії, у тому числі корпус січових стрільців Євгена Коновальця, опинилися у Польщі, де були інтерновані. Стрільці, що перебували на Волині, перейшли на бік Червоної армії. Окремі

частини і підрозділи армії УНР об'єдналися в армію генерала Омеляновича-Павленка, вдавшись до партизанських дій на півдні України в тилах радянських і денікінських військ.

А Галицька армія тоді розпочала свій трагічний марш на південь. У середині січня 1920 р. головні сили УГА досягли Бірзули (нині Котовськ). В цей час 12-а радянська армія наступала на Проскурів, Вапнярку. Водночас 14-а армія йшла через Миколаїв на Одесу. Все більше галичан замислювались над своїм майбутнім. Чимало їх схилилось до думки про перехід до Червоної армії. Командири корпусів одностайно вимагали від генерала Микитки негайно розпочати переговори з командуванням 12-ї радянської армії з тим, аби врятувати УГА від неминучої загибелі. Та командуючий під впливом генерала Ціріца вперто намагався вивести армію до Одеси, а коли це не вдалося, – у Румунію. Але румуни відмовилися надати притулок українцям. [45] Відтак на початку лютого 1920 р. УГА перейшла на бік Радянської влади, з якої було сформовано три бригади Червоної Української Галицької армії.

Завдавши поразки військам Денікіна, Червона армія зайняла значну територію України. Тепер більшовики врахували уроки минулого і змінили тактику. В установах і школах вводилась українська мова, на керівні посади призначались українці. Було проголошено гасло: "Хай живе Незалежна Радянська Україна". Все це схилило симпатії значної частини селян та інтелігенції на бік Радянської влади. Крім того, прорадянські настрої зростали на Україні як опозиція до соціальної і національної політики Денікіна.

В еміграції В. Винниченко, В. Левинський, Г. Паламар та інші створили Закордонну Групу Української Комуністичної партії й почали пропагувати Радянську владу у віденському часописі "Нова доба". У Празі українські соціалісти-революціонери М. Грушевський, М. Шаповал, М. Чечель на конференції в лютому 1920 р. закликали до встановлення в Україні диктатури трудового народу в формі селянсько-робітничих Рад.

Західноукраїнські землі були важливим об'єктом переговорів у квітні 1920 р. З відома С. Петлюри дипломатична місія на чолі з А. Лівіцьким таємно від уряду УНР підписала Варшавський договір, який включав у себе політичну та воєнну конвенцію. За першою з них польський уряд визнавав незалежність УНР, Директорію та Головного отамана Петлюру верховною владою на Україні. Директорія в свою чергу погодилася на встановлення східних кордонів Польської держави по річках Збруч і Горинь. Іншими словами, до складу Польщі мали увійти Холмщина, Підляшшя, Східна Галичина, Західна Волинь, Полісся – територія площею 100 тис. кв. км з населенням близько 10 млн. чоловік.

Воєнна конвенція передбачала спільні дії польських та українських військ у поході проти Радянської України. Військові дії мали відбуватися під польським командуванням. Польські власті зобов'язувалися озброїти та спорядити три дивізії військ УНР. Керівництво залізницями України мало перейти до рук польського командування, мала бути спільна валюта. Директорія дала згоду відновити права польських поміщиків у межах УНР. За Польщею визнавалось право на безмитний транзит товарів через Одесу на 15 років. Український уряд зобов'язувався під час походу постачати польське військо харчами, кінями, волами тощо. [46]

Таким чином, підписуючи Варшавський договір, пілсудчики прагнули, по-перше, загарбати західноукраїнські землі, по-друге, створити між Польщею і Радянською Росією буферну Українську державу під своїм контролем.

Варшавський договір викликав незадоволення серед української громадськості. Наприкінці травня 1920 р. у Празі відбулася конференція українських есерів, у якій взяли участь М. Грушевський, О. Жуківський, М. Шаповал та інші представники еміграції. Вони заявили, що Варшавський договір є незаконним. В. Винниченко виїхав на Україну, щоб переконати більшовицький уряд створити радянську самостійну Україну, але не мав успіху і повернувся за кордон. Голова Всеукраїнського трудового комітету С. Вітик звернувся до Москви з декларацією, в якій констатував, що Варшавський договір укладений незаконно і пропагував розпочати мирні переговори з урядом УНР. [47]

Галицькі громадські діячі вважали, що дальша війна з більшовиками неможлива. Ціла Херсонська дивізія, що складалася переважно з галичан, у кінці серпня 1920 р. покинула Галицький фронт і під командуванням генерала Кравса та полковника Вольфа перейшла до Чехії, де була інтернована спочатку в Ліберці, а потім у Йозефові.

На основі військової конвенції, зв'язаної з Варшавським договором, 25 квітня 1920 р. почався спільний похід Пілсудського і Петлюри на Україну. В цей час Друга і більша частина Першої бригади Червоної Української Галицької армії перейшли на бік Петлюри. Вони були інтерновані поляками в спеціальні табори. Якби галичани були знали про квітневі домовленості Пілсудського-Петлюри, вони, напевно, не пішли б на такий крок.

На початку липня 1920 р. Червона армія, вибивши пілсудчиків із Поділля, вступила на галицькі простори. 8 липня у Тернополі був створений Галицький революційний комітет на чолі з В. П. Затонським, який через тиждень проголосив державну самостійність Галицької Соціалістичної Радянської Республіки.

У складі чотирнадцятої і першої кінної армії у рідні краї повернулося немало січових стрільців, які щиро вірили і надіялись, що нарешті до краю завітає очікувана воля, оновлення. Недавнім стрільцям було доручено ряд відповідальних посад у нових радянських органах влади. Зокрема, надзбручанець Михайло Баран був обраний заступником голови Галревкому. Керуючим канцелярією Галревкому став колишній сотник Іван Сіяк, завідувачами відділами юстиції – Федір Конар, а військовим – Омелян Паліїв. Федір Замора очолив Тернопільський, Василь Сірко – Терехівський, Євген Ілляшук – Бродівський повітові ревкоми.

Галревком здійснив ряд важливих перетворень: впроваджувалося українське шкільництво, створювалися комнезами, сільськогосподарські комуни бідноти, безплатні медичні лічниці і притулки, звільнялися на волю галичани з таборів Кожухова і Харкова тощо.

Уроженець Сколе Федір Бекеш 21 серпня 1920 р. з групою інтернованих стрільців-галичан повернувся із Чехо-Словаччини додому і очолив селянське повстання проти окупантів у Бескидах. Його загін роззброїв польські підрозділи і організував до півтори сотні бійців. Бекеш проголосив Бойківську радянську республіку, зайняв Славське, дійшов до Тухлі назустріч червоним козакам В. Примакова, які наступали зі сходу. Але під ударами переважаючих сил ворога 29 серпня повернувся у Чехо-Словаччину. [48]

Тим часом невдалі бої радянських військ під Варшавою і Львовом, наступ Врангеля в Криму змусили Червону армію відійти з території Східної Галичини. 21 вересня 1920 р. робітничо-селянський уряд краю – Галревком, повітові і міські комітети фактично припинили свою діяльність, а їх працівники перебравись через Збруч. Крах Галицької СРР був спричинений не тільки військовою могутністю маршала Пілсудського, підможеного Антантою та прорахунками командування Червоної армії, а діями нового Радянського уряду та місцевих органів влади краю по реалізації лівацького лозунгу керівництва

РКП(б) щодо "перенесення соціалістичної революції і радянської влади у Європу". Про це, зокрема, чесно доповідав 23 вересня 1920 р. В. І. Леніну голова Галревкому В. П. Затонський: "За час свого перебування в Галичині ми не зробили 10-ї долі того, що можна було б зробити... Взагалі все йшло стихійно... Стихія – справа хороша, коли революція виникає самочинно, але набагато гірше, коли її необхідно насаджувати ззовні". [49]

Після відходу Червоної армії з території Східної Галичини Радянський уряд погодився на переговори з Польщею. На Ризькій конференції делегація Радянської Росії і України (останню представляли А. Йоффе та Д. Мануїльський) відстоювала принцип самовизначення Східної Галичини. В проекті прелімінарного мирного договору, який радянська делегація винесла на розгляд Головної комісії 28 вересня 1920 р. говорилося, що обидві договірні сторони, визначаючи в принципі незалежність Східної Галичини і беручи до уваги ту обставину, що національне самовизначення у Східній Галичині ще не вилилося у закінчені державні форми, погоджуються в тому, що остаточне вирішення її долі буде здійснене шляхом плебісциту східно-галицького населення. У третій статті Проекту говорилося, що Польща і Радянська Росія зобов'язуються визнати такий державний лад, який буде створений у Східній Галичині волею населення, і не втручатимуться у внутрішні справи цієї незалежної республіки.

Але під тиском Польщі, яку підтримували держави Заходу, 4 жовтня 1920 р. делегація Радянської Росії і України змушена була взяти до уваги небажання польської делегації включити до порядку денного конференції питання про Східну Галичину, заявивши, що "незалежність Східної Галичини є волею всього галицького населення".

До Риги виїхали делегації УНР і ЗУНР, які представляли професор С. Шелухін (УНР) та К. Левицький, О. Назарук, О. Брайтнер і Л. Мишуга (ЗУНР). Однак вони не були допущені до переговорів.

18 березня 1921 р. був підписаний Ризький мирний договір. Згідно з ним Польща визнавала Українську Соціалістичну Радянську Республіку. До Польщі відходили Холмщина, Підляшшя, Західна Волинь та Західне Полісся.

Складною виявилася доля південно-західних українських земель. Тут українські землі межували з молдавськими. Останні понад століття входили до складу адміністративно-територіальної одиниці Російської імперії – Бессарабської губернії. Революційні події лютого-жовтня 1917 р. спричинили створення там у листопаді того ж року Крайової Ради, яка 15 грудня 1917 р. проголосила Бессарабію "Молдавською Народною Республікою (МНР) у складі Російської Федеративної демократичної республіки". Її утворення вітала Центральна Рада. Свої міждержавні стосунки і УНР здійснювали переважно на основі боротьби з Радянською Україною. За таких умов Центральна Рада і Крайова Рада навіть відклали "до кращих часів" спірне питання про майбутнє Придунайських земель, Лівобережжя Дністра і Хотинщини. [50]

Згодом керівництво Крайової Ради прийняло рішення запросити румунські війська для забезпечення "належного порядку" в Бессарабії.

Центральна Рада сприяла румунським військам, сподіваючись на її підтримку в боротьбі з більшовиками, але прорахувалася. Королівська Румунія, яка давно претендувала на цю територію і вважала її землі власними, негайно цим скористалася. За два з половиною місяці (грудень 1917 – лютий 1918 рр.) Бессарабія була зайнята румунськими військами.

9 квітня 1918 р. було оголошено про об'єднання Бессарабії з "матір'ю-Румунією". Керівництво Центральної Ради почувало себе ошуканим. 12 квітня 1918 р. на засідання Малої Ради було винесене питання про державні кордони УНР з Молдавією. М. Грушевський, добре обізнаний з проблемами етнічного розселення українців в Бессарабії, переконливо довів депутатам – членам Малої Ради, що УНР має повне право не визнавати ухвали Крайової Ради і Румунії про злуку за акт виявлення волі всіх народів, які населяють Бессарабію. [51]

13 квітня 1918 р. на засіданні Малої Ради було прийнято Заяву румунському урядові. В ній засуджувалася "анексія" Бессарабії, а також кваліфікувалося як неправомірне рішення Крайової Ради про приєднання всього краю до королівства. У другій частині заяви містився заклик до румунського уряду переглянути свою позицію щодо цієї проблеми і дати можливість вільно самовизначитися "всьому бессарабському населенню". В цілому текст заяви свідчив про те, що Центральна Рада не втрачала надію на можливість перегляду бессарабського питання, зокрема, перерозподіл території Бессарабії між УНР і Румунією за "етнографічною ознакою".

29 квітня 1918 р. Центральна Рада була розпущена німецькими окупаційними властями. Уряд П. Скоропадського зайняв більш жорстку позицію з питань про анексію Румунією Бессарабії. Не останню роль у цьому відіграв П. Дорошенко, який очолив міністерство закордонних справ.

Не зумівши добитися дипломатичним шляхом згоди румунської сторони на перегляд бессарабського питання, уряд гетьмана П. Скоропадського перейшов до економічних санкцій. "Митна війна", оголошена гетьманщиною королівській Румунії, тривала недовго. Наприкінці літа 1918 р. до Києва приїхала румунська місія, яка обговорювала й питання про кордони між українською державою і Румунією. Однак листопадова революція в Німеччині спричинила крах маріонеткового гетьманського режиму. Директорія, яка прийшла до влади після втечі гетьмана Скоропадського, вирішила не ускладнювати стосунки з Румунією. З цією метою її керівники не ставили питання про Бессарабію. [52]

Українське населення протестувало проти румунського окупаційного режиму. У січні 1919 р. на Хотинщині вибухнуло збройне повстання. Місцеві підпільники і бессарабські партизани захопили міст через Дністер, розгромили полк румунських прикордонних військ і зайняли Хотин. Утворена ними Хотинська Директорія видала розпорядження про мобілізацію в повстанську армію. За короткий час було сформовано кілька полків і загонів загальною чисельністю близько 30 тис. чоловік. Повстанці захопили майже сто населених пунктів. Однак сили були нерівними. Наприкінці січня 1919 р. повстанські загони чисельністю 4 тис. чоловік і близько 50 тис. біженців перейшли через Дністер на територію України. [53]

Таким чином розвал двох імперій – Росії та Австро-Угорщини – створив реальні передумови для самовизначення українського народу, створення соборної незалежної Української держави. Ідея соборності українських земель відображала волевиявлення галичан, буковинців, закарпатців і наддніпрянців. Однак в міру багатьох внутрішніх і особливо зовнішніх чинників у цей складний, суперечливий час не вдалося відстояти свою державність і реалізувати в життя ідею злучення українських земель.

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У 20–30-х РОКАХ

Окупація Північної Буковини, Придунайських українських земель Румунією, Закарпаття – Чехо-Словаччиною, Східної Галичини і Західної Волині – Польшею була здійснена всупереч волі українського народу. Під владою Польщі і Румунії українське населення зазнавало важкого соціального і національного гноблення. Українські школи, бібліотеки, клуби закривалися. В установах заборонялося розмовляти українською мовою. Йшов процес полонізації і румунізації українського населення. Дещо краще було становище українців під владою Чехо-Словаччини. На відміну від польського і румунського уряду, чехословацький дозволив українцям користуватися рідною мовою. У Празі жили українські вчені, дослідники, письменники, митці, які переїхали сюди після повалення УНР. Вони заснували тут Вільний український університет. У Чехо-Словаччині виходили українські газети і журнали, працювали українські видавництва, що друкували художні та наукові твори.

На теренах Східної Галичини, Північної Буковини, Закарпаття, незважаючи ні на що, серед українців збереглася рідна мова, жевріла надія на об'єднання всіх українських земель в єдину суверенну Українську державу. Відтак проти окупаційних режимів розгорнулася гостра національно-визвольна боротьба, яку спрямовували різні політичні сили.

Степан Шухевич

Найбільш масовою політичною силою у Східній Галичині було Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), куди ввійшли відомі політики та ідеологи ЗУНР (Д. Левицький, С. Шухевич, Р. Перфецький та інші). УНДО вирросло на базі колишньої Української національно-демократичної партії, яка в 1919 р. змінила назву на Українську народну трудову партію. У 1923 р. в її надрах вирисувалося три основні напрями. Перший із них відкидав будь-яку можливість налагодити стосунки між українцями і поляками. Він долю визволення Східної Галичини пов'язував з Радянською Україною. Другий напрям, який об'єднувався навколо часопису "Діло", відстоював ідеї автономії Східної Галичини в межах польської держави. Третій напрям галичан спирався у розбудові держави на власні сили. Всі вище названі напрями у 1925 р. об'єдналися в УНДО, головою якого став Дмитро Левицький.

Дмитро Левчицький

Під впливом УНДО перебували економічні, культурно-освітні, спортивні спілки. Один лише Ревізійний союз українських кооперативів у 1934 р. об'єднав понад 448 тис. чоловік. Переважаючим був вплив УНДО також у товариствах "Просвіта" (500 тис. чол.), "Рідна школа" (43 тис. чол.), "Союз українок", "Сокіл", "Луг". Обидві щоденні українські газети в Польщі – "Діло" та "Новий час" – як і ряд інших часописів, видавалися УНДО. [1]

У середині 20-х років УНДО визнавало незаконним панування Польщі над Західною Україною. Воно вважало Радянську Україну далекосяжним кроком на шляху формування української державності. Разом з тим не погоджувалося з існуючим в УСРР диктаторським однокласовим режимом. Вірило, що під впливом свідомих мас та своєрідна державна організація завершиться здійсненням універсальних змагань, в результаті яких повстане соборна самостійна Українська держава. [2]

В умовах, коли в УРСР розпочалася насильницька колективізація, голодомор, масові репресії, згорання непу і українізації, положення про визнання Радянської України було знято і головним гаслом проголошено девіз: "орієнтація на власні сили". У 30-і роки позиція УНДО еволюціонувала до вимоги територіальної автономії Східної Галичини у складі Польщі. У 1935 р. між урядом Польщі і УНДО була укладена угода, яка закликала українське населення визнати примат інтересів польської держави. За це уряд допустив кандидатів від УНДО до виборів. Після цього було зроблено ще ряд уступок. Лідер УНДО В. Мудрий був обраний віце-маршалом сейму. Деякі українські економічні установи та кооперативи отримали фінансові позички. Багатьом членам УНДО здавалося, що життя під Польщею набирає нормального характеру. Особливо ця ілюзія складалася на фоні тих страхіть, яких зазнавали в цей час східні українці від сталінського режиму. [3]

На радянофільських позиціях стояла Українська соціал-демократична партія (УСДП). У лютому 1924 р. соціал-демократи звернулися до робітників і селян Галичини, Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся з такими словами: "Ми знаємо, що на нашому політичному шляху нас чекає тяжка боротьба. Та ми знаємо також, що тільки боротьбою зможемо вибороти собі волю, зможемо скинути пута неволі, якими нас спутали. Замість обманної міщансько-панської автономії українські соціал-демократи, а з ними весь працюючий український народ, домагається права самовизначення, цього самого права, яке призначено навіть іншим культурно відсталим народам". [4]

Микола Стронський

У 1924 р. УСДП була насильно розпущена. Правда, у 1929 р. вона відновила свою діяльність на чолі з М. Ганкевичем. УСДП надалі висувала гасло незалежної об'єднаної соціалістичної України. Під її політичним керівництвом працювали культурно-освітнє товариство "Робітнича громада", окремі профспілкові організації. УСДП видавала часописи "Вперед" і "Професійний вісник". У своїй практичній діяльності ця партія нерідко блокувалася з УНДО і Українською соціал-радикальною партією (УСРП) на чолі з Л. Бачинським, а з 1930 р.– І. Макухом. УСРП проводила значну роботу серед трудящих через професійні спілки селян-наймитів, видавала тижневик "Громадський голос". Вимогу автономії для Західної України УСРП розглядала як важливий крок на шляху реалізації права нації на самовизначення й утвердження незалежної Української держави. У цьому програма УСРП була близькою до програмних вимог УНДО і УСДП, які дотримувалися поміркованих позицій і схилились до компромісів із польською владою.

Складовою частиною національно-визвольного руху в Східній Галичині була КПЗУ. Під її керівництвом працювали комсомольські і профспілкові організації. Під впливом комуністів у різний час перебували такі легальні об'єднання робітників і селян, як "Союз пролетаріату міст і сіл", "Українське селянсько-робітничє соціалістичнє об'єднання" ("Сельроб"), "Українське селянське об'єднання" і "Українська партія праці".

Комуністи, комсомольці переслідувались окупаційними властями, арештовувались і ув'язнювались на тривалий час у тюрмах і концентраційних таборах. Тільки за період з липня 1931 р. по червень 1932 р. в Західній Україні відбулося 67 політичних процесів над 515 комуністами, загальний судовий вирок яким становив 900 років ув'язнення, 6 чоловік покарали на смерть. На Волині протягом 1935–1938 рр. на 308 судових процесах було засуджено 1963 комуністи на різні строки ув'язнення. [5]

**Роман Туринський
(Кузьма)**

Компартія мала значний вплив серед населення західноукраїнських земель у 20-і роки – періоду непу та проведення політики українізації в УСРР. Тому не дивно, що ліве політичне середовище увібрало не одну сотню січового стрілецтва. Секретарями ЦК КПЗУ обирались Карло Саврич, Йосип Крілик, Роман Кузьма, Мирон Заячківський, Григорій Іваненко. У складі ЦК на підпільній роботі працювали Микола Стронський, Олекса Кожан, Йосип Купранець, Михайло Теслюк, немало колишніх стрільців очолювали окружні і повітові партійні комітети.

Авторитет УСРР середини 20-х років перетягнув на радянську сторону цілий ряд діячів української зунрівської політичної еміграції, які вирішили особисто присвятити себе справі Української радянської держави. Серед них були: Михайло Лозинський, колишній заступник державного секретаря ЗУНР в закордонних справах; Семен Вітик – провідний діяч західноукраїнського робітничого руху, один з лідерів УСДП, член Української Національної Ради і Голова Дрогобицької Національної Ради часів ЗУНР; Григорій Коссак – військовий діяч ЗУНР, один з командуючих УСС та багато інших. Лише за 1921–1922 рр. на Радянську Україну із Польщі виїхали понад 80 тисяч військовополонених, біженців, військових емігрантів. У грудні 1924 р. з Праги до Харкова прибули 200 старшин Галицької армії, а через півроку – ще одна група, в складі якої був Мирослав Ірчан. За деякими даними, з чеських таборів на Радянську Україну виїхало кілька тисяч галичан. Уряд республіки забезпечив їх місцем проживання, роботою за професією. Значна частина галичан влилася у червоноармійські ряди. Відверту прорадянську позицію зайняли еміграційний уряд Є. Петрушевича і впливова частина УНДО. [6]

У липні 1922 р. уряд Польщі дав згоду на розпуск військових частин армії УНР, що дислокувалися у цій країні, вимагаючи одночасно розформувати 402-й Галицький полк Червоної армії на території Радянської України. Це було зроблено. Значна частина галичан залишилася служити в Червоній армії і досягла високих посад. Так, колишній селянин із Прошової на Тернопільщині Степан Підлісний закінчив академію, командував полком, загинув під час боїв у Фінляндії. Онуфрій Нагуляк у 1932 р. очолив Харківську школу червоних старшин. Правда, згодом став жертвою сталінських репресій. Близько восьми сотень галичан виїхали в рідні краї. З їх числа вийшло немало активних учасників національно-визвольного руху 20–30-х років.

Решта галичан після демобілізації залишилася на Радянській Україні. Немало їх осіло в столиці, зокрема, в наркоматі освіти: Бартоломій Копач, Григорій Михаць та інші. У харківських, київських вузах і наукових інститутах плідно працювали академік Матвій Яворський, професори Михайло Лозинський, Іван Сіяк, Михайло Баран, Тарас Франко, Никифор Гірняк, Володимир Гадзінський. У Таращанському технікумі і Житомирському сільгоспінституті викладав іноземні мови Федір Бекеш. Василь Порайко обирався

головою Полтавського губвиконкому. У Бердичеві завідувачем відділом народної освіти працював Олекса Кожан.

Активну участь у процесі українського національного відродження взяли талановиті письменники-галичани: Мирослав Ірчан, Василь Бобинський, Михайло Козоріз, Василь Атаманюк, Іван Ткачук та інші. Михайло Дацків і Лесь Курбас очолили Харківський театр "Березіль", на сцені якого виступали актори: Мар'ян Крушельницький, Ольга Рубчук, Осип Гіряк, Амврозій Бучма, Володимир Блавацький. [7]

Проте процес наростання прорадянського політичного ентузіазму тривав недовго. В першій половині 1927 р. більшість членів КПЗУ було звинувачено в націоналізмі у зв'язку з оцінкою діяльності наркома освіти України О. Шумського. З ініціативи Л. Кагановича на Радянській Україні почали згортати політику українізації, а всякі прояви національної гордості ототожнювали з націоналізмом. Наступ на так звані націоналістичні ухили на Радянській Україні особливо посилювався на початку 1928 р., коли диктаторськими втручаннями Л. Кагановича у справі КПЗУ було створено ЦК КПЗУ – меншість. Відтак відбувся розкол у партії, меншість, очолювана Мінцом і Шапіро, проводила просталінську антинародну політику.

За цих умов лідери більшості Й. Крілик (Васильків) та Р. Кузьма (Турянський) сміливо і відверто виступили проти сталінської політики на Радянській Україні, яку проводило Політбюро ЦК КП(б)У на чолі з Кагановичем. У багаточисленних звертаннях та статтях Васильків, Турянський і інші члени КПЗУ незаперечно доводили, що сталінська група ЦК КП(б)У Кагановича проводить таку національну політику, яка загрожує майбутньому України.

Сталінська репресивна машина жорстоко розправилася з непокірним керівництвом КПЗУ. Лідери більшості Васильків і Турянський були безпідставно звинувачені у розкольництві, націоналізмі, зраді і виключені з партії і Комінтерну. З партійних лав були усунені також 1200 комуністів – прихильників більшості. А згодом вони були репресовані. Така ж доля спіткала наступне керівництво КПЗУ. Мирон Заячківський (Косар), Григорій Іваненко (Бараба) були відізані до Москви з підпільної роботи і потрапили під каток сталінських репресій. У катівнях НКВС загинули практично всі секретарі ЦК КСМЗУ – Андрій Шах, Бартоломій Копач, Іван Вантух та інші. [9]

Досить швидко уряд Радянської України забув про те, як у 1924 р. та й пізніше, голова Раднаркому Влас Чубар та інші представники закликали колишніх стрільців і старшин УГА на Україну. На об'єднаному пленумі ЦК і ЦК КП(б)У в листопаді 1933 р. секретар ЦК Станіслав Косіор обурено говорив: "З усіх контрреволюціонерів, що їх тепер викрито, переважна більшість до нас приїхала зза кордону – з Праги, Галичини й інших місць... Це галицькі націоналісти, які цілком продалися польським поміщикам, суттю ополячилися і були виряджені сюди готувати інтервенцію з середини. Після СВУ викрито націоналіста Матвія Яворського. Потім виявлено і викрито так званий український націоналістичний центр, на чолі якого стояли Грушевський, що повернувся "чесно" працювати з радянською владою, пропущений нами на Україну галицький генерал Коссак". [10]

Гриць Коссак

Галичанам пред'явилися безглузді обвинувачення, в належності до міфічних організацій, які ніби-то готували інтервенцію Польщі і Німеччини проти СРСР. До цих "організацій" наркоми внутрішніх справ В. Балицький та І. Леплевський зі своїми слідчими зарахували велику групу військових, серед яких були начальник Харківської школи червоних старшин Г. Коссак, комісар Київського військового училища комдив (генерал-майор) П. Ковалишин, полковники Ю. Гоїв, О. Нагуляк та багато інших.

Сотні галичан були заслані на Соловки. Зокрема, там загинули Мирослав Ірчан, Лесь Курбас, Михайло Лозинський, Мирон Заячківський, Михайло Козоріз, Осип Букшований, сім'я Крушельницьких, Микола Чайківський, Іван Цяпка, Федір Палащук та інші. [11]

Василь Порайко

Утвердження військово-бюрократичних методів управління в СРСР, проведення насильницької колективізації з непомірно жахливими соціальними наслідками, голод 1932–1933 рр., підняття на щит жупелу "українського буржуазного націоналізму", репресії 30-х років не могли не позначитися негативно на ставленні мас до Радянської України. І хоч КПЗУ в своїй ідеологічній і політичній діяльності намагалася демонструвати свою єдність з КП(б)У і ВКП(б), які остаточно перетворилися в тоталітарні організації, змушена була визнати, що багато людей не прагнуть до возз'єднання з УСРР. У зв'язку з цим КПЗУ вносить відповідальну корективу у свою національну програму. На червневому 1931 р. пленумі ЦК замість лозунгу возз'єднання висуває вимогу "самовизначення аж до відірвання". У 1936 р. ЦК КПЗУ прийняв маніфест, у якому підкреслювалося, що комуністи підтримують ідею національно-територіальної автономії Східної Галичини в межах демократичної Польщі, але розглядаючи її тільки як етап на шляху до самовизначення, і не знімають у перспективі возз'єднання українських земель в єдиній державі. [12]

Непокірна політика КПЗУ викликала озлобу з боку сталінського керівництва Комінтерну. Тому в 1938 р. Компартія Західної України була звинувачена у співробітництві з польською охранкою і рішенням Комінтерну розпущена. А згодом багато членів КПЗУ стали жертвами сталінських репресій.

Євген Коновалець

Складовою частиною національно-визвольного руху були Українська військова організація (УВО) і Організація українських націоналістів (ОУН), політичними керівниками і військовими функціонерами яких у різні роки були відомі стрілецькі командири.

У 1920 р. у Празі була створена УВО. Її головним комендантом у 1922 р. призначено Євгена Коновальця. Його правою рукою був Роман Сушко.

Спочатку УВО була суто військовою організацією з відповідною командною структурою. Вона таємно готувала демобілізованих ветеранів з Галичини і солдатів, інтернованих у Чехо-Словаччині, до можливого антипольського повстання і проводила акції, метою яких була дестабілізація польського окупаційного режиму. "Мусимо, – вказувалося у програмному документі УВО, – змінити психіку нашої суспільності і психіку ворогів та порушити світову опінію. Терор буде не тільки нашим засобом самооборони, але й агітація, яка дійде до всіх, своїх і чужих без уваги на те, чи хочуть вони цього чи ні. А тоді напевне прийде день, коли непереможна воля широких мас українського народу, маючи за собою світову опінію, знищить до тла ... загарбницький характер ворогів. Тоді український народ заживе вільно у своїй власній хаті". [13]

Юліян Голубинський

Найбільш відомими терористичними актами УВО була спроба вбити голову польської держави у Львові Ю. Пілсудського, здійснена С. Федаком у 1921 р., а також широка кампанія саботажу в наступному році. За літо-осінь 1922 р. УВО провела біля 2300 підпалів поміщицьких господарств, фільварків, скирт збіжжя, господарських будинків. [14]

Але в 1923 р. становище УВО різко змінилося. Коли країни Антанти визнали владу Польщі над Східною Галичиною, багато галичан поставили під сумнів сенс продовження збройної боротьби, лави УВО залишило багато її членів. Намагаючись поповнити поріділі ряди, УВО почала залучати до своїх рядів студентів та гімназистів старших класів.

Однією з найпоширеніших форм боротьби УВО в цей час стають експропріаційні акти – "екси". Особливо часто вони проводилися, коли крайовим комендантом УВО став сотник Ю. Головінський. Для цього він створює спеціальну "Летючу бригаду", яка складалася із підготовлених бойовиків. Її членами були І. Паславський, Н. Ясінський, А. Оленський, О. Сенік, В. Шумський, В. Атаманчук, М. Ковальський, С. Букало, Д. Дубневич, А. Медвідь, В. Лупуль, П. Матвійців, Р. і Я. Барановські. [15]

"Летюча бригада" здійснила напади на поштові амбулянси під Калушем, на головну пошту у Львові, на поштовий транспорт під Богородчанами і Дунаєвим, на касу в Долині. [16]

Після нападу на поштовий амбулянс під Калушем у листопаді 1925 р. частина бойовиків потрапила у засідку польської поліції, коли вирішила зупинитися в будинку Барановських в с. Темерівці біля Калуша, де їх батько був священником. У бою поліція поранила і захопила І. Паславського, а також вийшла на братів Барановських. Незабаром були вистежені інші члени "Летючої бригади" і заарештовані. Тільки Ю. Головінський уник арешту. [17]

У жовтні 1926 р. Роман Шухевич і Богдан Підгайний пострілом із револьвера вбили шкільного куратора Собінського, який ревниво проводив на західноукраїнських землях політику колонізації. [18]

Степан Охримович

Багатьом націоналістично настроєним елементам на західноукраїнських землях та еміграції не зовсім імпонувало виключно "бойовий" характер УВО та звуження сфери дій лише до території Західної України. Коновалець і його наближені з тривогою спостерігали за тим, як деякі групи молоді в краю і за кордоном стали створювати власні організації, незалежні від УВО. В Чехо-Словаччині у Ліберці в 1921 р. з числа вояків УГА постала

Група української національної молоді. Організація швидко розвивалася і вже у квітні 1924 р. почала видавати свій місячник "Національна думка" за редакцією Мирона Коновальця, а згодом Олесея Бабія. Крім того, в Чехо-Словаччині виникли ще націоналістичні осередки з числа наддніпрянців, які в 1925 р. об'єдналися в Легію українських націоналістів (ЛУН). Найбільш відомими членами ЛУН були М. Сціборський, Ю. Руденко, Л. Костарів, П. Кожевников, Є. Маланюк, Л. Мосендз, М. Грива. ЛУН видавав часопис "Державна нація". [19]

На теренах Східної Галичини організувався Союз української націоналістичної молоді. До його керівництва належали С. Охримович, Й. Боднарівч, Б. Кравців, І. Габрусевич. Друкованим органом Союзу були "Смолоскипи". У 1927 р. на базі Групи української національної молоді і Легії українських націоналістів було створено Союз організацій українських націоналістів. Члени Союзу стали вимагати скликання конгресу, який охопив би весь націоналістичний рух. [20]

У зв'язку з цим взимку 1929 р. на віденському з'їзді УВО реорганізовано в ОУН. До її керівництва прийшли: Євген Коновалець, Роман Сушко, Володимир Мартинець, Юліан Головінський, Віктор Курманович – колишні старшини УСС, УГА.

ОУН свою діяльність підпорядковувала антипольській боротьбі, духовному відродженню нації та її історичних традицій, виступала за трудову приватну власність, підприємництво у промисловості й торгівлі, розбудову кооперації. Вона добивалася насильницьким шляхом здобути Українську соборну самостійну державу. В документі установчого Конгресу ОУН підкреслювалося: "Беручи у підставу своєї діяльності ідею Української Соборної Самостійної Держави та не визнаючи всіх міжнародних актів, які закріпили теперішнє поневолення України, тим самим ставить себе в категоричну протилежність до всіх тих сил, своїх і чужих, які проти цих двох принципів виступають. ОУН протидіятиме всім, хто заважатиме їй втілювати ці свої принципи в життя. ОУН буде вести політику соборництва, єдності всіх українських земель, всеукраїнського державництва... ОУН ставить собі за мету оздоровити стосунки в середині нації, викликати в українському народі державно-творчі зусилля, розгорнути українську національну силу на всю її широту і так забезпечити великій Українській Нації відповідне місце серед інших державних народів світу". [21]

Формами боротьби ОУН, головним чином, були індивідуальний терор, напади на державні установи. Оунівці брали участь у селянських та робітничих страйках, економічних та політичних виступах трудящих краю.

В липні 1930 р. у Львівському, Тернопільському та Станіславівському воєводствах розпочалася хвиля підпалів. Їх було зафіксовано близько 220. [22] Міністерство внутрішніх справ Польщі сформувало офіційну версію, згідно з якою УВО – єдиний учасник цих акцій. Однак ця версія не давала повної і об'єктивної картини подій. На основі різноманітних джерел, в тому числі і деяких даних властей, можна зробити висновок, що УВО причетна лише до частини підпалів та інших саботажів.

Василь Білас

Значна частина виступів припала на долю обуреного українського селянства, яке таким чином протестувало проти урядової політики колонізації. Міністр внутрішніх справ Польщі Ф.Славой-Складковський в одному із своїх виступів у сеймі змушений був визнати, що участь у підпалах брали і "комуністичні елементи". Митрополит А. Шептицький у розмові із кореспондентом "Діла" стверджував, що "великий відсоток підпалів треба віднести на рахунок комуністів". [23] Оскільки таке зізнання наводило на думку про наявність серед українського населення широкого руху протесту, то уряд в інтересах збереження свого реноме від цього формулювання надалі відмовився.

На початку 30-х років оунівці здійснили низку терористичних актів. Так, 31 липня 1931 р. вони напали на поштові повози під Бірчею недалеко від Перемишля і Печеніжином біля Коломиї, а також на банк в Бориславі. Широкого розголосу набуло вбивство у 1931 р. в Трускавці бойовиками ОУН В. Біласом і Д. Данилишиним польського політичного діяча, одного з керівників Безпартійного Блоку співпраці з урядом, депутатом сейму Тадеуша Голувка. 22 березня 1932 р. 20-літній бойовик Юрко Березинський застрелив у Львові комісара поліції Чеховського. Проте найвідомішим терористичним актом ОУН стало вбивство у 1934 р. міністра внутрішніх справ Польщі генерала Б. П'єрацького, здійснене Григорієм Мацейком. [24]

Дмитро Данилишин

ОУН спрямувала свою діяльність і проти радянської держави – неодноразово на її працівників консульства у Львові робилися замаху. Зокрема, 22 жовтня 1933 р. в знак протесту проти голодомору в Східній Україні бойовик М. Лемик проник у будинок консульства і пострілом з револьвера вбив начальника канцелярії А. Майлова. [25]

ОУН робила спроби зайняти домінуючі позиції в усіх політичних, суспільних та економічних організаціях Західної України. Ті українці, які не поділяли політику оунівців, зазнавали такого самого терору, що й поляки. Із вбивств подібного плану найбільш відомим стало знищення в 1934 р. Івана Бабія – авторитетного українського педагога. [26]

Своїми терористичними діями оунівці в значній мірі спонукали окупаційний режим до так званої політики паціфікації. У вересні 1930 р. великі поліцейські і кавалерійські підрозділи ринули в українські села – і розпочалася жорстока розправа над населенням, зокрема, над учасниками національно-визвольної боротьби. 20 тисяч чоловік було піддано жорстоким катуванням, 50 вбито, 4 тис. селян стало каліками, 5 тис. було заарештовано. Знищено 500 селянських хат, 1000 кооперативних і культурноосвітніх установ. Всього від паціфікації зазнали знущань і матеріальних втрат 200 тис. українського населення. [27]

За політику насильства, конфронтації і самій ОУН довелося дорого заплатити. В 1930 р. керівник "бойового підрозділу" організації Юліан Головінський був вбитий агентом поліції. Через рік двох молодих робітників – Василя Біласа і Дмитра Данилишина – повісили за вбивство Т. Голувка. Після вбивства в 1934 р. Б. П'єрацького польська поліція почала широкомасштабну операцію, в результаті якої було схоплено члени Крайового керівництва ОУН в Галичині, серед них – Степан Бандера, Микола Лебідь і Ярослав Карпинець, які організували цей замах. Після широкоафішованої низки судових процесів молодих керівників оунівців присудили до великих строків ув'язнення, які вони повинні були відбувати в концентраційному таборі у Березі Картузькій. За ними пішли сотні рядових членів ОУН, які в той час опинилися в руках поліції. За 1929–1934 рр. було ув'язнено 1024 члени ОУН і засуджено загалом на 2020 років тюрми, 4 смертні вироки, 16 довічних ув'язнень. [28]

Громадські, молодіжні та культурні організації були обурені спробами ОУН поставити їх під контроль. Політичні партії, що діяли легально, звинувачували оунівців у тому, що вони давали урядові привід обмежувати легальну діяльність українців. Митрополит Андрей Шептицький різко засудив "аморальність" ОУН.

Микола Лебідь

У січні 1934 р. на засіданні комітету УНДО його президент Остап Луцький говорив про ОУН: "Вводить в блуд уже сама назва цієї організації. Її творці із багатьох інтерпретацій та визначень націоналізму вибрали ті, що утотожують націоналізм з екстремізмом, бо ж насильство, терор і саботаж обрали як засіб боротьби за майбутнє народу.

Керівники ОУН не вважали за потрібне прислухатися до голосу не тільки нашої партії, але й усіх інших українських партій, які застерігали про небезпеку терористичних акцій.

Називали нас прислужниками, зрадниками ідеї, нікчемними старцями, від яких молодь, сповнена ідей і темпераменту, повинна відгородитися китайською стіною..." [29]

Впродовж суспільно-політичної діяльності в ОУН мали місце конфлікти серед її керівництва, відбувалися розколи організації. Так, у 1933 р. керівником Крайової езекутиви ОУН і УВО став С. Бандера. Він виявився активним організатором багатьох терористичних актів. Відтак його авторитет серед радикального крила ОУН зростав. Це насторожувало керівника ПУНу Є. Коновальця, який в 1934 р. прийняв рішення про припинення всіх революційних дій. Крайова езекутива ОУН на чолі з Бандерою зробила все навпаки.

Під впливом молодих радикалів ОУН різко правішала. Після смерті Є. Коновальця в 1938 р. ОУН очолив Триумвірат – Барановський, Сенік і Сціборський. В серпні 1939 р. у Відні відбувся II збір ОУН, на якому її вождем було обрано Андрія Мельника.

Коли у вересні 1939 р. розпочалася II світова війна, багато оунівців вийшло з тюрем, в т.ч. С. Бандера. Навколо нього швидко згуртувалися активні функціонери-радикали. Всі вони звинувачували мельниківців як "кав'ярних революціонерів" в бездіяльності, консерватизмі, м'якотілості і вимагали революційних дій. З свого боку, Мельник оцінив дії радикалів як авантюристичні та провокаційні. У відповідь Бандера в лютому 1940 р. скликав у Кракові конференцію своїх прибічників, яка започаткувала в ОУН революційну фракцію.

Степан Бандера

Представники радикального крила створили головний революційний трибунал, який виніс смертні вироки Барановському, Сеніку, Сціборському та іншим прибічникам Мельника. Виконанням вироків мала зайнятися тут же створена служба безпеки (СБ) під керівництвом М. Лебеда. За кілька місяців після конференції СБ знищила 400 мельниківців. Ті відповіли своїми акціями, ліквідувавши 200 прихильників Бандери. [30]

Оунівці, інші організації націоналістичного спрямування діяли спільно з представниками української греко-католицької церкви, які поряд з культурною діяльністю, проповідували також утворення самостійної України, незалежної як від Польщі, так і від Радянського Союзу.

На Закарпатті українські національні сили об'єднувалися в русинську (українську секцію) Республіканської землеробської (аграрної) партії, яка була філією правлячої в Чехо-Словаччині аграрної партії. На перших порах вплив аграрної партії на Закарпатті був незначним. Нарпикінці 20-х років їй вдалося посилити свій авторитет серед мас. Так, на

виборах в обласні та земські органи самоврядування в 1928 р. вона вийшла тут на перше місце, набравши 23, 1 відсотка голосів.

У 1924 р. на базі Русинської хліборобської партії утворилася Християнська народна партія (ХНП) на чолі з священником А. Волошином. Вплив партії до 1938 р. був невеликий: на парламентських виборах 1928–1929 і 1935 рр. за неї голосувало не більше як 3, 5 відсотка виборців. В 1935 р., коли ХНП виступила в блоці з чеськими клерикалами, її керівник Волошин одержав депутатський мандат.

У національному питанні Українська секція Республіканської землеробської (аграрної) партії та Християнська народна партія боролися за виконання Чехо-Словаччиною міжнародних зобов'язань, пов'язаних із автономією Підкарпатської Русі. Водночас українські політичні сили проугорського напрямку на чолі з І. Куртяком утворили Автономний землеробний союз, який відстоював ідею прилучення Закарпаття до Угорщини з наданням йому автономії.

Комуністична партія Чехо-Словаччини, а разом з нею й крайовий комітет Закарпаття відстоювали ідею возз'єднання краю з Радянською Україною. У зверненні до народу у 1925 р. комуністи Закарпаття писали: "Кожна нація має право на самовизначення аж до відокремлення. Цим правом у відповідний час ми хочемо скористатися. Ми ... хочемо об'єднатися зі своїми українськими братами в Союзі Радянських Соціалістичних Республік". [31]

Національну програму КПЧ підтримували демократичні організації, зокрема Союз працюючого селянства (СПС), створений на Закарпатті у жовтні 1930 р., а після його заборони Об'єднання трудового селянства (ОТС), що перебували під впливом комуністичної організації краю. Вони вели боротьбу за самовизначення Закарпаття, бо "населення краю є частиною того народу, який живе в Радянській Україні, Галичині, Волині, Буковині і Бессарабії".

Однак в умовах, коли на теренах Радянської України розпочалася насильницька колективізація, голодомор 1932–1933 рр., масові репресії тощо, крайова комуністична організація переглянула свої програмні завдання у національному питанні. Відтак почала відстоювати ідею автономії Закарпаття в складі Чехо-Словаччини. Гасло автономії комуністи розглядали як важливий етап на шляху майбутнього самовизначення нації.

На Буковині в умовах диктаторського режиму українські національні сили лише в 1927 р. об'єдналися в Українську національну партію (УНП), яку очолив В. Залозецький. Друкованими органами партії були "Рада" і "Час". Під час кампанії по виборах до парламенту, що відбулися в травні 1930 р., керівництво УНП уклало акт з правлячою націонал-цараністською партією. Значна частина виборців-українців віддала свої голоси за представника УНП. Але надалі політичний вплив УНП став падати через те, що вона лояльно ставилася до політики румунізації на Буковині.

У глибокому підпіллі діяла Комуністична партія Буковини, вона боролася за возз'єднання краю з Радянською Україною. Ці програмні вимоги комуністичної організації Буковини були підтримані Компартією Румунії, до складу якої вона увійшла в 1926 р. На платформі боротьби за возз'єднання з Радянською Україною стояв і Робітничо-селянський блок, створений з ініціативи КПП у 1925 р. і діяв аж до 1933 р. Такої ж позиції дотримувалася партія "Визволення", створена в 1929 р.

У 30-х роках на Буковині започатковується націоналістичний рух, який охоплює молодь (спортивне товариство "Мазепа", студентське товариство "Залізник") і знаходить відгук серед селянства. Націоналісти видають журнал "Самостійна думка" (1931–1927 рр.) і тижневик "Самостійність" (1934–1937 рр.). Найбільш активними діячами націоналістичного руху на Буковині були Іван Григорович, Орест Зибачинський, Денис Квітковський. У 1937 р. на Буковині відбулися два політичні процеси над українськими націоналістами, яких військовий суд звинувачував у революційній діяльності та в запереченні румунської влади над українськими землями. [32]

У міжвоєнний період на західноукраїнських землях горів вогонь під ногами окупантів. У 1921–1922 рр. на теренах Східної Галичини, Західної Волині значного поширення набрав партизанський рух. У жовтні-листопаді 1922 р. партизанські загони діяли в 19 повітах Східної Галичини. Вони нападали на поміщицькі і державні маєтки, руйнували залізничні колії, телеграф і телефон, вбивали представників окупаційних властей. [33]

Зокрема, активно діяв партизанський загін у кількості 50 чоловік під керівництвом вчорашніх четарів УГА Петра Шеремети і Степана Мельничука, який у ніч 22 жовтня перетнув Збруч і почав збройну боротьбу з польськими окупантами. Дорога їх простягалася на Тернопільщину. Повстанський загін пройшов повітами: Чортків, Борщів, Бучач, Зборів, Підгайці, Бережани, Перемишляни, палячи і руйнуючи оселі і фільварки польських колоністів і поміщиків, роздаючи забране добро селянам. До цієї групи незабаром приєдналися ще дві – з Сокальщини і Бродівщини. Метою рейду було залучити людей в партизанські загони і підтримати їх наміри бойкотувати вибори.

Проти партизанських груп були кинуті, крім мобілізованих жандармів, відділи піхоти і кінноти. Край спалахнув запеклими боями, в яких повстанці виявили неабияку хоробрість. У боях під Заліщиками 31 жовтня 1922 р. чисельно переважаючи польські частини завдали поразки стрільцям, багато їх попало до рук окупантів. Керівників С. Мельничука і П. Шеремету розстріляли в Чорткові, В. Крупа і Р. Луцейка – у Львові за рішенням польського військового суду. [34]

Рішучу готовність боротися проти окупації Східної Галичини Польщею, українці особливо яскраво продемонстрували під час перепису населення наприкінці вересня і на початку жовтня 1921 р. Відомо, що шляхом фальсифікації наслідків перепису, уряд Польщі намагався обґрунтувати польський характер території Східної Галичини, а самим фактом участі населення у переписі ствердити лояльність і визнання українським населенням окупаційного режиму.

Незважаючи на репресії та терор, українське населення бойкотувало перепис, одностайно відмовлялося визнати польське громадянство. 4 жовтня 1921 р. комендант поліції в Рава-Руській повідомляв львівського воєводу, що 70 відсотків населення повіту чинить опір перепису, були випадки сутичок з поліцією. Комендант просив зміцнити поліцію військом, оскільки українське населення цілком зневажає окупаційну владу. До Рави-Руської було надіслано ще 39 поліцаїв та ескадрон уланів. Однак примусити населення повіту брати участь у переписі окупаційним властям не вдалося. [35]

Аналогічні випадки мали місце і в інших місцевостях Східної Галичини. Станіславський воєвода Юристовський визнавав, що під час перепису населення багато державних урядовців української національності не вписало в бланк для перепису про державне громадянство свою приналежність до польської держави. Вони цілком свідомо не заповнили цієї графи або писали: "Східна Галичина", "польська окупація" тощо.

Східногалицьке населення у 1922 р. бойкотувало також вибори до сейму і сенату. В цій акції брали участь усі українські партії, за винятком аграрної селянської партії. Президент Української Національної Ради в екзилі Є. Петрушевич видав звернення, в якому засуджував спробу Польщі привласнити собі Галичину. Позицію українських політичних партій підтримали комуністи Східної Галичини. Відтак у виборах до сейму не брало участі 60, а до сенату – 63 відсотки виборців Східної Галичини. Правда, населення Волині, Холмщини, Полісся та Підляшшя взяло участь у виборах. Українське представництво в польському сеймі й в сенаті становило лише 20 послів і 6 senatorів. [36]

У січні 1923 р. від імені Українського сеймового клубу С. Підгірський заявив: "Створення власної держави з непереможною силою проявилось серед усіх європейських народів. Отже, теперішнє право народів на самовизначення стало керівною ідеєю в міжнародному житті, в міжнародній політиці і в житті народів світу, внаслідок чого постав цілий ряд національних держав: Чехія, Фінляндія, Литва та інші, а до того згідно з волею цілого українського народу, яку він проявив упродовж вікових змагань за свою національність, згідно з волею населення наших земель і опираючись на загально визнане право народів на самовизначення, ми, представники Волині, Холмської землі, Підляшшя і Полісся, заявляємо з цієї сеймової трибуни перед цілим світом, що метою українського народу є відродження Самостійної Української держави" ... [37]

Масового характеру набула і національно-визвольна боротьба на Закарпатті і у Північній Буковині. Страйкували електромонтери і пекарі Чернівців, робітники Сваляви і Ченадіїва, солекопи Солотвина, лісоруби Хустської округи. Особливо бойовий характер мав 10-тисячний страйк робітників-виноградарів Берегівщини, Севлющини та Ужгородщини в березні-квітні 1921 р. У червні 1922 р. Закарпаття охопив загальний страйк, який розпочався на знак солідарності з революційними виступами пролетаріату Чехії і Моравії. В ряді міст, зокрема Мукачеві і Берегові, спалахнули збройні сутички з жандармами і поліцією. Селянство Північної Буковини та Закарпаття повсюдно захоплювало поміщицькі землі і ліси. Влітку 1921 р. великий селянський виступ відбувся в Іршавській окрузі на Закарпатті. 19 червня 1921 р. в селі Колодне пройшли збори за участю жителів 25 сіл Іршавщини. На них було прийнято рішення за повернення лісів і пасовищ, викуплених у графа Шенборна напередодні першої світової війни. Центром збройного виступу стало с. Арданово. Керівниками повстання були обрані брати П. М. та А. М. Варги, В. В. Попович, П. М. Попович. Виступ розпочався 21 червня в с. Арданово. Озброївшись рушницями, сокирами, бідняки села прогнали урядових сторожів і почали розподіл відібраного лісу. 25 червня на допомогу арданівцям прибули в кількості майже 400 чоловік загони Іршави, Мідяниці, Сільця. Власті вдалися за допомогою до армії і тільки тоді придушили повстання. В сутичці із солдатами було вбито 3, поранено – 30 селян, 40 активних учасників виступу заарештовано. Весною 1923 р. на боротьбу за землю піднялися селяни Вижницького, Заставнівського, Кіцманського, Сторожинецького, Сучавського та інших повітів Північної Буковини. [38]

На Закарпатті у 1922 р. в першотравневих виступах взяли участь більше як 30 тисяч чоловік. В Ужгороді на демонстрацію вийшло 4 тисячі робітників. Напередодні 1 Травня 1923 р. міністерство внутрішніх справ Румунії дало директиву адміністративним органам, поліції, сигуранці і військовим ні в якому разі не допустити демонстрацій. Незважаючи на пересторогу, багатотисячні першотравневі мітинги відбулися в Чернівцях, Сторожинці та інших містах. На мітингу в Чернівцях було майже 10 тисяч чоловік. Виступаючи на ньому, В. Майданський заявив: "Хоч українська нація і відірвана від своєї матері – Батьківщини, проте не треба втрачати надії на скоре воз'єднання".

Восени 1923 р. на Прикарпатті відбулися масові мітинги і демонстрації солідарності з робітниками Кракова, які піднялися на збройне повстання. Тільки у Львівському воєводстві страйкувало майже 46 тисяч робітників. У Львові, наприклад, повністю припинили роботу 9 відсотків промислових робітників. Демонстрації та мітинги трудящих у деяких містах супроводжувалися сутичками з поліцією та військами. 6 листопада робітники Борислава мужньо вступили у вуличний бій, в якому загинуло 3 та було поранено 9 чоловік. Похорон загиблих вилився у грандіозну демонстрацію протесту трудящих проти злочину уряду. [39]

У 1924 р. в Заболотіві, що на Станіславщині, відбулася першотравнева демонстрація. Населення із 47 сіл Снятинського, Коломийського, Косівського повітів, зламавши поліцейські кордони, прибули у Заболотів. Зібралось близько 5 тисяч чоловік. Виступаючи на мітингу вимагали прилучення Західної України до Радянської України.

Поліція відкрила вогонь по демонстрантах. Були вбиті Василь Дашкевич, Петро Андрусак, Олекса Гнатюк і Микита Харинюк, 59 учасників демонстрації поранено, 130 – заарештовано. 10–12 вересня 1924 р. у Коломиї відбувся судовий процес над учасниками першотравневого виступу в Заболотіві, частина з яких була засуджена на різні терміни тюремного ув'язнення. [40]

31 березня 1926 р. у Стрию була розстріляна мирна демонстрація безробітних. Розправа поліції над безробітними Стрия викликала хвилю гніву трудящих Західної України. У Львові, Станіславі, Дрогобичі, Самборі, Сколім, Калуші, Перемишлі та інших містах і селах пройшли мітинги і демонстрації протесту.

На західноукраїнських землях регулярно відбувалися масові маніфестації на честь Шевченка, Франка, Мазепи, Січових стрільців, героїв Крут тощо. Зокрема, 1 листопада 1928 р. у Львові відбулася маніфестація, присвячена 10-й роковині ЗУНР. На багатьох будинках замайоріли національні прапори. Маніфестація закінчилася сутичкою поліції з студентами. Пішла в дію зброя. Почалися вуличні бої. На допомогу студентам прийшли робітники. Ці події знайшли широкий відгук по всій Східній Галичині.

У дні Зелених свят повсюди на стрілецьких могилах відбувалися урочисті панахиди. Особливо шанобливо проходив цей акт пам'яті на Янівському цвинтарі у Львові. Зокрема, 22 червня 1929 р. мітинг-панахида зібрав не менше двадцяти тисяч чоловік. У вшануванні взяли участь юні пластуни, які через естафету принесли срібну чашу із землею стрілецьких могил з гори Маківки. Того ж дня урочистості за участю десяти тисяч чоловік відбулися на горі Лисоня під Бережанами. [41]

У 1932 р. в Західній Україні вибухнули повстання проти запровадження примусових шарварків. У ньому взяли участь понад 30 тисяч селян із 19 сіл Ліського, Турківського, Сяноцького і Добромільського повітів. Для придушення повстання власті вислали майже 4000 солдат і поліцаїв. Протягом двох тижнів тривали бої, 9 липня повстання селян у Ліському повіті було придушено.

Одночасно з Ліським повстанням розгорнувся партизанський рух на Волині. Він охопив Ковельський, Любомильський, Сарненський і Луцький повіти, а також південні повіти Поліського воєводства. Лише в липні-вересні 1932 р. у Ковельському повіті партизани розгромили поліцейські постирунки в селах Нова Руда, Кайданівка, Бахів, Битня, Дубове та інші.

Масовий характер мала боротьба на захист української культури, за право вчити дітей у школах рідною мовою. В с. Слобідка Косівського повіту у лютому 1932 р. відбулися збори селян, учасники яких вимагали ввести в школах викладання українською мовою. В с. Колпець Дрогобицького повіту в 1931–1933 рр. відбулося кілька молодіжних демонстрацій і шкільних страйків. [42]

Широкого розмаху набрали виступи безробітних у Львові весною 1935 р., на вулицях міста майже щодня відбувалися сутички між робітниками і поліцією. 16 квітня 1936 р. похорон вбитого поліцією безробітного В. Козака перетворився у масову демонстрацію. У Львові з'явилися барикади. Десятки робітників загинуло, сотні були тяжко поранені.

У 1934–1938 рр. на Західній Україні відбулося 118, а на Закарпатті – 97 страйків. У них втягувалися селяни. Вони проводили масові збори і мітинги, на яких вимагали землі без викупу, відкриття українських шкіл, права нації на самовизначення.

На Закарпатті тривалий час йшла боротьба між народовецьким і москвофільським таборами. Перший очолював Августин Волошин, брати Михайло і Юлій Брацайки, які заснували "Просвіту", кооперативи і вели боротьбу з москвофілами, згуртованих в "Товариство Духновича". Останніх підтримували чехи, які боролися за централізацію країни.

Юлій Брацайко

7 липня 1929 р. перший з'їзд молоді Закарпаття заявив: "Проголошуємо всьому культурному світові, що ми, підкарпатські русини, є частиною великого українського народу і що наша мова, наша література була, є і буде та сама, що наших братів із того боку Карпат. Проголошуємо, що всякі стремління, щоб нас змоскалізувати або сфабрикувати з нас окремішне плем'я і тим відірвати нас національно від матірнього пня, будемо всіма силами поборювати". [43]

З середини 30-х років на Закарпатті значного розмаху набрала боротьба за автономію. Однак чеський уряд зволікав з її реалізацією.

Наприкінці 30-х років міжнародне становище в Європі різко загострилося. В такій обстановці на Закарпатті активізувався український національний рух. 17 жовтня 1937 р. на Всепросвітницькому з'їзді Закарпаття Степан Росоха заявив, що "дотепер ми боролися за автономію Закарпаття але тепер ми вже не хочемо автономії від чехів, бо ми хочемо Самостійну і Соборну Українську державу, за яку будемо боротися як за останню краплину крові" [44]

Восени 1938 р. фашистська Німеччина окупувала Судетську область. Загроза виникла над усією Чехо-Словаччиною. Відтак 8 жовтня 1938 р. українські організації Закарпаття в Ужгороді прийняли меморандум про автономію області і утворили уряд Підкарпатської Русі на чолі з головою Автономно-землеробського союзу Андрієм Бродієм. До його складу увійшли Є. Бачинський, І. П'єшак, Ю. Ревай, А. Волошин, С. Фенцик.

На честь цієї події в Ужгороді відбулася велика маніфестація. Виступаючи на ній, Степан Клочурак сказав: "Ми, українці, сини оцієї прарідної землі, потомки славних запорізьких козаків, готові цю землю і нашу свободу вірно до останнього боронити. Хай світ знає, що тут живуть не раби, не свідомо етнічна маса, яка не знає, чого хоче і не вмє цінити людські і національні права. Хай знають, що ми є народ, якого тисячолітнє насильство не змогло знищити, а ні з його землі виперти". [45]

Проте Андрій Бродій проводив проугорську орієнтацію. Це викликало невдоволення в українській громадськості. 27 жовтня 1938 р. А. Бродія було усунуто від влади і заарештовано. Новий уряд очолив Августин Волошин, з приходом якого почався процес побудови незалежної держави – Карпатської України. У зверненні Української Народної Ради вказувалося:

"Український Народе Підкарпаття!

Події останніх днів тривогою наповнили наші серця. Наші вороги хотіли наш край розшматувати, наложити на нас знову ярмо неволі. Зрадники та плачені слуги наших ворогів сіяли між народом розбрат і незгоду. Старалися нарушити спокій і викликати замішання.

Та Боже Провидіння не допустило до цього. Правда наша ще не вмерла, не загинула. По краю рознеслася радісна звістка, що влада Підкарпаття передана до рук людей, які не лише що походять з цього народу, але які ніколи його не зрадили, ніколи не служили чужим, а все своє життя і працю присвятили своєму народові". [46]

Реакція закарпатців не забарилася. В Ужгороді, Мукачеві, Хусті та в інших містах відбулися багатолюдні мітинги, які з великим ентузіазмом підтримали державотворчий процес.

Провід ОУН на чолі з А. Мельником обережно поставився до подій на Закарпатті. Він в цей час все більше почав орієнтуватися на Німеччину, яка підтримувала Угорщину і не була зацікавлена в самостійній Карпатській Україні. Щоб не дратувати могутньої держави, А. Мельник і його оточення обрали стратегію пасивного втручення в події Закарпаття.

Зовсім іншої думки дотримувались керівники Крайової екзекутиви – М. Колодзінський, Р. Шухевич, З. Коссак, О. Гасин та інші, які вважали, що будь-що треба підтримувати державницький рух на Закарпатті. За розробленим М. Колодзінським планом головною базою розгортання військової оборони Закарпаття мали стати західноукраїнські землі. ПУН відкинув цей план. Членам ОУН було заборонено переходити кордон на Закарпаття.

Хортиська Угорщина не приховувала агресивних намірів щодо Закарпаття. В цих умовах українці, що проживали в інших країнах світу, підняли голос на захист Закарпатських братів. Особливо рішучою і дійовою була підтримка галичан, яку очолювали М. Колодзінський, З. Коссак, Р. Шухевич.

Дізнавшись, що на Закарпатті створюється регулярна армія – Карпатська Січ, – із Західної України цілими гуртами стали прибувати добровольці. Один із соратників А. Волошина, відомий закарпатський поет В. Гренджа-Донський писав: "З Галичини стихійно переходять молоді люди, переважно селянські хлопці... нема їх де помістити". [47]

Події розгорталися стрімко. Угорщина звернулася до урядів Німеччини та Італії з проханням про арбітраж у питанні угорсько-чехословацького кордону. Подібне прохання державам "Осі" адресував уряд Чехо-Словаччини. 2 листопада 1938 р. у Відні зібралися "арбітри" – Ріббентроп і Чіано та делегації від Угорщини та Чехо-Словаччини. До складу останньої входив прем'єр-міністр Карпатської України А. Волошин. Ріббентроп і Чіано оголосили рішення про передачу Угорщині Південної Словаччини і частини Закарпатської України з містами Ужгород і Мукачево. Від Закарпаття до Угорщини відійшло 12,1 відсотка території області з населенням 173 тис. чоловік. [48]

У маніфесті Української Народної Ради сповіщалося:

"Український народе Підкарпаття!

З болем у серці сповіщаємо Тобі сумну звістку про те, що комісія арбітрів двох великих держав дня 20-го листопада 1938 р. у Відні постановили, що від нашого краю, від нашої молоді держави, були відірвані деякі землі з містами Берегово, Ужгород і Мукачево.

Представники нашої влади змушені були прийняти цю угоду, бо не сила наша боротися з світовими державами.

Ці сумні вісті хай не кидають до зневіри свідомих синів Твоїх. Настануть часи, коли цілий наш народ з'єднається в одну державу й стане справжнім господарем на своїй землі". [49]

Столицею Карпатської України став Хуст. 12 лютого 1939 р. на Закарпатті відбулися вибори до місцевого парламенту-Сейму. За Українське національне об'єднання, очолюване А. Волошином, проголосувало 92,4 відсотки виборців. 15 березня 1939 р. розпочалося засідання Сейму. Парламент прийняв історичні ухвали: про незалежність, державний устрій, назву, мову, герб і гімн держави. В Ухвалі Сейму проголошувалося: "Карпатська Україна є незалежна держава". На одному із засідань Августин Волошин був обраний президентом Карпатської України.

У таємному пакті з Угорщиною Гітлер погодився на окупацію нею всього Закарпаття. В ніч на 14 березня 1939 р. Угорщина розпочала окупацію краю. Сили були нерівними. Хортисти за лічені дні подолали опір оборонців Карпатської України. 18 березня 1939 р. угорські війська вийшли на кордон з Польщею. В оборонних боях загинули М. Колодзінський і З. Коссак. Опір українців продовжувався і в умовах окупації. Невеликі партизанські загони діяли до зими 1939–1940 рр.: на Воловеччині під керівництвом Ф. Тацинця і в районі Рахова – М. Крупи. [50]

Основні сили захисників Карпатської України залишили її територію. На тих, хто не встиг перейти кордон, чекало справжнє пекло: угорські фашисти почали масові репресії. "Закарпатська Україна – це тепер тюрма народів, всюди горе, плач і зойки, і страждання, і неволя, всюди злочини, убивства" – свідчив Гренджа-Донський, котрий разом з багатьма іншими діячами Закарпаття потрапив за колючий дріт концентраційного табору. [51]

Після угорської окупації Закарпаття частина учасників національно-визвольної боротьби нелегально виїхала до Лондона. Біля 25 тисяч чоловік емігрувало до Радянської України.

Їх доля виявилася трагічною, вони були депортовані в Сибір. 60 відсотків закарпатських емігрантів загинуло в концентраційних таборах Воркути і Печори. Останнім повезло. За угодою між радянським і чехословацьким урядами було прийняте рішення про створення на території СРСР союзницьких військових з'єднань. У листопаді 1942 р. ув'язнені карпато-українці були звільнені з таборів і мобілізовані в чехословацькі бригади, які формувалися на території СРСР. [52]

А. Волошин опинився у Празі. Священик греко-католицької церкви з університетською освітою, він був визначним політичним діячем і науковцем. Проте амбітність заважала йому зрозуміти нереальність претензій, підтримуваних українською еміграцією щодо перетворення Карпатської України в центр, який би об'єднав усі українські землі у "Соборну Українську Державу" зокрема, й за рахунок відторгнення Радянської України від СРСР і приєднання до Карпатської України. Чужою інтересам народу була також його орієнтація на фашистську Німеччину.

Драматичним було життя А. Волошина, трагічним виявився і його кінець. У травні 1945 р. його, 70-річного громадянина Чехо-Словаччини, військова контррозвідка Радянського Союзу захопила й силоміць вивезла до Москви, де через місяць під час допитів у Бутирській в'язниці він і помер.

Таким чином, окупація Північної Буковини Румунією, Закарпаття – Чехо-Словаччиною, Західної України – Польщею була здійснена всупереч волі українського народу. Проти окупаційних властей у 20–30-х роках розгорнулася національно-визвольна боротьба, яку спрямовували різні політичні сили. Український народ прагнув здобути соборну Українську державу.

ЗЛУЧЕННЯ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ, ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ І ЗАКАРПАТТЯ З РАДЯНСЬКОЮ УКРАЇНОЮ

Національно-визвольна боротьба трудящих Східної Галичини, Північної Буковини, Закарпатської України розхитувала окупаційні режими і наближала возз'єднання українського народу. Разом з тим, підкреслюємо, воно відбувалося в складних міжнародних умовах. 23 серпня 1939 р. був підписаний радянсько-німецький договір про ненапад на десять років. Одночасно з договором в ніч з 23 на 24 серпня в Москві був підписаний секретний додатковий протокол. Друга його стаття гласила: "У разі територіально-політичних змін на територіях, що належать Польській державі, сфери інтересів Німеччини і СРСР будуть приблизно проходити по лінії рік Нарви, Вісли і Сяну". [1]

У день підписання радянсько-німецького пакту про ненапад, коли вирішувалася доля польської держави, Сталін дбав не про майбутнє поневолених українців і білорусів, а про військово-стратегічні інтереси СРСР.

1 вересня 1939 р. розпочалася Друга світова війна. Фашисти завдали могутнього удару по Польщі, уряд якої не зміг організувати ефективну відсіч переважаючим силам німецького вермахту. У той же день гітлерівська авіація розпочала бомбардування Львова, Луцька, а невдовзі – Тернополя, Станіслава та інших промислових центрів. 10 вересня 1939 р. передові частини німецького вермахту вступили на українську землю.

З початком війни ворожість українців проти польської держави ставала більш відкритою. Німці прагнули її використати для дестабілізації польського тилу. За свідченням історика П. Мірчука, найбільші збройні сутички українських бойовиків з польськими військами і поліцією сталися на Миколаївщині, Щиреччині та Стрийщині. 10 вересня на Миколаївщині спалахнуло невелике повстання. Було знищено польську охорону залізничного моста біля Розвадова, роззброєно поліцію в десятках сіл. На придушення цього заворушення з Жидачева вирушило близько 600 поліцейських. У ході триденних боїв поляки підпалили села Надітичі та Дем'янка, знущалися над селянами. В ніч з 11 на 12 вересня оунівці під керівництвом Л. Шанковського роззброїли близько 500 солдатів, розміщених у селах Ставчани і Оброшин. Польські підрозділи були також роззброєні в районі Стрия. [2]

Німецький посол у Москві Шуленбург за дорученням Ріббентропа вже з перших днів війни спонукував СРСР приступити до реалізації секретних домовленостей. Сталінське керівництво, щоб не виглядати агресором в очах світової громадськості і свого народу, зайняло вичікувальну позицію. 5 вересня 1939 р. посла Німеччини в СРСР Шуленбурга викликав Молотов і завірив його, що в потрібний час радянський уряд розпочне конкретні дії, але він ще не настав. Далі Шуленбургу було сказано: радянський уряд допускає, що в ході операції одна сторона або обидві будуть вимушені тимчасово перейти лінію інтересів, але це не було перешкодою здійснення прийнятого плану. [3]

Відповідь Молотова не задовільнила Ріббентропа. Відтак за його дорученням Шуленбург нагадував радянському керівництву про негайне введення військ СРСР в Польщу. Сталінське керівництво далі продовжувало вичікувати. Щоб спонукати СРСР до виступу проти Польщі, німецькі інформаційні агентства активно поширювали відомості про заворушення серед українського населення. 12 вересня, наприклад, повідомлялося: "Серед українського населення у Східній Галичині зростає антипольський рух. Вважають, що неминучим є збройне повстання". Або: "Східна Галичина охоплена повстанням... У районах між Коломиєю і Снятином українські селяни підпалили багато маєтків польських поміщиків". [4]

14 вересня Шуленбург спрямував у Берлін нову телеграму, в якій повідомляв, що СРСР відкладає вступ своїх військ в Польщу до моменту падіння Варшави. Через день Шуленбург повідомив радянське керівництво: "Якщо не розпочнеться російська інтервенція, неминуче постане питання про те, чи не утвориться в районі, що лежить на схід від німецької зони впливу, політична пустка. Оскільки ми, зі свого боку, не маємо намірів здійснювати будь-які політичні чи адміністративні дії на цих територіях, крім того, що є необхідним для воєнних операцій, то без такої інтервенції Радянського Уряду тут можливе утворення нових держав". [5] Натяк стосувався насамперед Західної України.

І лише 17 вересня 1939 р., коли німецькі війська зайшли далеко за обумовлену лінію територіального поділу, захопивши Брест, Володимир-Волинський, Яворів, Самбір, Дрогобич, Стрий і зав'язали бої за Львів, у військові дії вступив Радянський Союз. О третій годині ночі до польського посольства в Москві прибули представники наркомату закордонних справ і вручили ноту, в якій зазначалося, що Червоній армії дано наказ перейти радянсько-польський кордон. [6]

У своїй промові 17 вересня 1939 р. голова Раднаркому СРСР В. Молотов сказав: "Від радянського уряду не можна вимагати байдужого ставлення до долі єдинокровних українців і білорусів, які проживають у Польщі, перебувають на становищі безправних націй, які тепер кинуті на поталу випадку. Радянський уряд вважає священним обов'язком

подати руку допомоги своїм братам-українцям і братам-білорусам, які населяють Польщу". [7]

Гітлер і Ріббентроп були надзвичайно не задоволені змістом цієї заяви. У розмові з Шуленбургом Ріббентроп навіть зіронізував: "А де ж радянський уряд був раніше, чому не подавав руку допомоги братам майже двадцять років?". А головне, гітлерівська верхівка була розчарована тим, що Польщі не було оголошено війни. [8]

О 5 годині 40 хвилин 17 вересня 1939 р. війська Українського фронту форсували Збруч. До складу Українського фронту входили: 5 армія комдива І. Г. Светнікова, 6 – комдива П. І. Голикова, 12 – командарма 2 рангу І. В. Тюленєва, 15 окремих стрілецький корпус і 13 авіабригада. Всього у розпорядженні командуючого фронтом командарма 1 рангу С. К. Тимошенка та начштабу комбрига М. Ф. Ватутіна налічувалося 28 стрілецьких і 7 кавалерійських дивізій, 10 танкових бригад, 7 артилерійських полків резерву головного командування. Значну частину особливого складу фронту становили призовники Київського особливого військового округу – вчорашні робітники і селяни Київської, Харківської, Полтавської та інших областей України. Морально-бойовий дух бійців і командирів був високим, адже вони йшли визволяти від німецьких і польських окупантів поневолених братів-українців. У зверненні Військової ради фронту до військ зазначалося, що вони йдуть на Західну Україну "не як завойовники, а як визволителі українських братів".

Безпосередньо на кордоні Червоної армії протистояв підпорядкований польському Міністерству внутрішніх справ Корпус охорони прикордоння (КОР) під командуванням бригадного генерала Вільгельма Орлика-Рюкермана. На ділянці Українського фронту Корпус мав три полки – "Сарни", "Дубно", "Подольє", до складу яких входило 10 батальйонів, три дивізіони і один ескадрон кавалерії. В їх оперативному тилу були три частини і з'єднання, що відходили під натиском німців. Загальна чисельність польської армії сягала мільйона солдат і офіцерів, але вони були деморалізовані катастрофою на Західному фронті і не чинили серйозного опору.

З'єднання Червоної армії перед переходом кордону одержали вказівки від вищого політичного керівництва СРСР "не допускати прямих фронтових дій, діяти шляхом обходу з флангів, оточення і розкладу польської армії", а також наказу від наркому оборони К. Е. Ворошилова не застосовувати зброї проти тих польських частин, які не чинитимуть опору. Заборонялися артобстріл та бомбардування населених пунктів. [9]

Перейшовши кордон, радянські війська наступали: 5 армія – на Рівне–Луцьк–Ковель, 6 – на Тернопіль–Львів–Перемишль, 12 – на Стрий–Дрогобич–Станіслав.

На південній ділянці Українського фронту 12 армія 18 вересня вступила до Галича, який вранці залишила польська кавалерійська бригада, що відступала з-під Бібрки до угорського кордону. Радянські війська оволоділи Рогатином, Ходоровим, Жидачевим і 21 вересня підійшли в район Стрия, де знаходились німці. На північному оперативному напрямку Українського фронту 5 армія 18 вересня пододала Сарненський укріплений район і зайняла Сарни і Луцьк, 19 вересня – Володимир-Волинський, 20 вересня – Ковель, 22 вересня – Любомль і Холм.

На центральному напрямку 6 армія зламала опір польського гарнізону, окремих груп жандармів і 17 вересня захопила Тернопіль. У місті було роззброєно і взято в полон більше 2 полків піхоти, чималу групу пілотів і загін прикордонників. Понад тисячу солдатів і офіцерів здались у полон у Чорткові і Гусятині.

Згідно з наказом командування, передовий загін бармії Українського фронту ввечері вирушив з Тернополя на Золочів. Він проходив повз польські військові частини, які вже не вступали в сутички. 19 вересня 1939 р. передові частини Червоної армії підійшли до Львова. На той час 15-и тисячний польський гарнізон Львова вів бої проти німецьких військ, які практично оточили місто.

Далеко не всі командири, а тим більше червоноармійці знали тоді про зміст радянсько-німецьких домовленостей у верхах і тому, бувало, окремі підрозділи Червоної армії вступали в бойові сутички з німцями. Так було й на околицях Львова.

Штаб командуючого 6 армією Голикова розташувався у Винниках. 19 вересня розпочалися переговори між радянською стороною, представленою начальником артилерії Київського особливого військового округу М. Д. Яковлевим та німецьким командуванням в особі командира 2 гірської дивізії генерала Ферштайна. Гітлерівці вимагали встановити демаркаційну лінію Жидачів–Пруси–Миклашів. Радянські представники не прийняли цю пропозицію, бо знали, що згідно з вказівкою Москви, вона має проходити по річці Сян. Німці задовольнили вимогу радянського командування і 20 вересня почали відводити свої війська з-під Львова. [10]

Наступного дня за стіл переговорів з командуванням Українського фронту сіли представники польського гарнізону. Його начальник генерал Владислав Лянгнер повідомив, що німецькі домагання про капітуляцію він відкинув і здає місто радянським військам. При цьому він додав: "З німцями ми продовжуємо боротьбу – в місті ми воюємо з ними протягом десяти днів. Вони – німці, вороги всього слов'янства. Ви ж – слов'яни". [11] 22 вересня 1939 р. о 14 годині частини 6-ї армії Голикова вступили у Львів.

Тим часом у Дрогобичі з німцями вів переговори командуючий 12 армією І. В. Тюленев. На його вимогу відвести війська за Сян німецький представник пообіцяв зв'язатися у цій справі зі своїм керівництвом.

Польове командування вермахту, на відміну від політичних лідерів "третього райху", не відчували себе особливо зв'язаним домовленостями з СРСР і не поспішали віддавати завойовані території. Крім того, Ріббентроп до 20 вересня не залишав надій зберегти за собою Бориславські нафтові поля. Однак наполегливість радянської сторони змушувала йти на поступки. 22 вересня К. Е. Ворошилов і військовий аташе Німеччини у Москві Кестрінг узгодили демаркаційну лінію для військ двох сторін, що відповідали умовам таємного протоколу від 23 серпня. Відтак німецькі війська здійснили відхід на демаркаційну лінію, а частини Червоної армії зайняли 23 вересня Стрий, 24 вересня – Дрогобич і Борислав, 26 вересня – Самбір, 28 – Перемишль і підійшли до берегів Сяну. Завдання уряду було виконане.

Розмежувальну лінію між Радянським Союзом і гітлерівською Німеччиною було уточнено на основі підписаного 28 вересня 1939 р. між двома сторонами договору про дружбу та кордон і двох таємних протоколів до нього. Радянська сторона погодилася розплатитися за передачу їй Дрогобича й Борислава поставками пального до Німеччини в розмірі його річного виробництва у цьому районі. [12]

Документи архівів Львова, Тернополя, Івано-Франківська, Луцька, Рівного свідчать про те, що в ті драматичні дні, коли органи польської влади були паралізовані, ще до приходу Червоної армії в багатьох містах і селах почали формуватися нові органи влади – революційні комітети, робітничо-селянська міліція. До речі, напередодні вступу радянських військ пересувна друкарня фронтової газети видрукувала 120 тис. листівок із

зверненням командуючого Українським фронтом С. К. Тимошенка до робітників і селян Західної України. Листівки були негайно відправлені до авіачастин і наступного дня вже розкидалися над містами і селами. У зверненні, зокрема, відзначалося: "Забирайте до своїх рук панську землю... Скидайте владу поміщиків, беріть владу до своїх рук, вирішуйте самі свою долю!.. До зброї наші брати, ми з вами! Нехай живе великий вільний український народ!". [13]

Населення західноукраїнських земель з хлібом-сіллю, квітами, червоними і синьо-жовтими прапорами, портретами Шевченка і Франка зустрічали червоноармійців. Це була зустріч, тривалий час насильно роз'єднаних братів. Так цей акт і сприйняла переважна більшість населення Східної і Західної України. Кажемо про переважну більшість, але не про всіх. Звичайно, було в Західній Україні чимало людей, настроєних антирадянськи. В основному вороже зустріло вступ Червоної армії польське населення. Дії СРСР щодо Польщі були агресією. Нарком закордонних справ СРСР Молотов 31 жовтня 1939 р. на сесії Верховної Ради сказав: "Виявилось достатньо короткого удару по Польщі з боку спочатку німецької армії, а потім – Червоної армії, щоб нічого не залишилось від цього потворного дитяти Версальського договору". [14] Як кажуть журналісти, коментар тут зайвий. Що стосується західноукраїнських земель, то вересень 1939 р. став однією із сходинок на шляху соборності України. 22 жовтня 1939 р. у Західній Україні відбулися вибори депутатів до Народних Зборів. У них взяли участь понад 92 відсотки виборців. Всього було обрано 1484 депутати Народних Зборів. В одинадцяти округах кандидати не були обрані, оскільки набрали менше половини голосів виборців. Делегатами Народних Зборів Західної України від Волині стали І. Ганончук, Ф. Голомбівський, А. Дорошук, І. Єфимчук-Дячук, Т. Новак, І. Гащик, від Тернопільщини – І. Блажкевич, Й. Здоровега, І. Павлик, Д. Столяр, від Станіславщини – С. Букатчук, В. Костей, П. Майданський, В. Паркулаб, В. Столярчук, від Львівщини – І. Довганик, Б. Дудикевич, М. Кіх, І. Кравчук, М. Олексюк, С. Садовий, І. Сивохіп, М. Соляк, С. Олексюк, від Дрогобиччини – Е. Андрушків, Ю. Шкалубина, І. Божик, І. Музика та інші.

Безумовно, в умовах панування в СРСР особистого режиму Сталіна, вибори були позбавлені демократизму: відбувалися на безальтернативній основі, не були допущені до балотування кандидатами в депутати представники опозиційних партій, які діяли на західноукраїнських землях у міжвоєнний період, списки кандидатів у депутати були складені компартійними комітетами, мав місце моральний тиск на виборців, які не бажали брати участь у виборах тощо. Однак, сьогодні дехто прагне стверджувати, що в умовах панування особистого режиму Сталіна, вибори депутатів Народних Зборів не відображали волевиявлення народу. На нашу думку, таке твердження є категоричним і далеко не відображає всієї складності явища. Адже відомо, що населення Західної України за період польської окупації пережило не одні вибори до сейму і сенату. Які ж були їх результати? Так, наприклад, у 1922 році, незважаючи на те, що польські власті для "забезпечення" виборів кинули на допомогу поліції до Східної Галичини війська 6-го кавалерійського та шести (29, 46, 49, 53, 58, 60-го) піхотних полків регулярної армії, вибори до сейму були зірвані.

Маловтішними були для польських окупаційних властей і вибори до сейму в 1935 р. Порівняння кількості тих, хто брав участь у виборах 1935 р. (45, 5 відсотка) і у 1939 р. (92 відсотки) переконливо спростовують сказане попередньо. По-друге, 26–28 жовтня 1939 р. Народні Збори прийняли декларації про встановлення Радянської влади на Західній Україні, про возз'єднання її земель з УРСР, про націоналізацію великої промисловості і банків, засобів транспорту і зв'язку, про конфіскацію поміщицьких, державних, монастирських земель. Все це теж підлягає неоднозначній оцінці. Так, ідея соборності українських земель відображала прагнення абсолютної більшості населення, широкого

спектру політичних сил – від націоналістів до комуністів, хоч вони по-різному уявляли соціально-економічну і політичну суть злуки і шляхи її досягнення.

Щодо соціального устрою краю, то в широкого кола людей були різні погляди на перспективи суспільного розвитку. Відтак депутати Народних Зборів у цьому плані далеко не відображали всієї гами стремлінь різних соціальних верств.

На основі звернення Народних Зборів, п'ята позачергова сесія Верховної Ради СРСР, яка працювала 1–2 листопада 1939 р., прийняла Закон про включення Західної України до складу СРСР і возз'єднання її з Українською РСР. Вона також одногослосно ухвалила Закон про прийняття Західної України до складу УРСР. На її території було створено шість областей: Львівську, Станіславську, Волинську, Тернопільську, Рівненську й Дрогобицьку.

"Включення Західної України до складу Української РСР, – вважає історик Орест Субтельний, – було подією великої історичної ваги, оскільки вперше за багато століть українці з'єдналися в межах однієї державної структури". [15]

Однак радість для багатьох галичан тривала недовго. Адже незабаром сталінська репресивна машина звалилася як сніг серед літа на голови багатьох невинних людей. У Західній Україні було заборонено діяльність усіх українських політичних партій, громадських, культурних, торговельних та промислових установ, наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, часописів тощо.

Беріївські опричники загнали в сумно відомі за часів санації львівські "Бригідки" таких відомих діячів революційного руху, як Мелітон Голінатий, Михайло Заяць, які пізніше без суду були розстріляні. Почалися арешти й виселення колишніх функціонерів різних політичних партій та громадських організацій, великих і дрібних підприємців, поміщиків, осадників, заможних селян. Виселялися й колишні члени КПЗУ і комсомольці Західної України, які перед тим були політичними в'язнями в польських тюрмах. Жертвами сталінщини стали адвокати, учителі, вузівські викладачі, діячі культури. Було розстріляно близько 15 тис. еліти польської армії – від генерала до капітана, хоч вони за наказом свого головнокомандуючого у вересневі дні 1939 р. склали зброю перед Червоною армією.

Протягом 1939–1941 рр. за даними митрополита А. Шептицького, з Галичини сталінський тоталітарний режим депортував у Сибір, на Урал, в Карелію близько 400 тис. українців. Польський уряд на вигнанні стверджував, що сталінська репресивна машина із східних регіонів Польщі депортувала 1, 2 млн. чоловік, у переважній більшості – поляків. За підрахунками історика В. С. Парсаданової, з осені 1939 р. по осінь 1940 р. було депортовано майже 10 відсотків населення краю. [16]

Сталінська адміністративно-командна система нехтувала місцевими особливостями, установленими звичаями й традиціями. Поряд із значною допомогою, що її подавала вся країна у розбудові промисловості, культури, освіти Західної України, спостерігалось намагання уніфікувати управління економічною, соціально-політичною й культурною сферами. Незважаючи на те, що певна частина місцевого населення, в т.ч. й інтелігенція, була залучена до участі в господарському і культурному житті, вирішальну роль у новому радянському апараті відігравали "уповноважені", яких було надіслано із східних районів України. Їх необізнаність з місцевою специфікою, вкрай недостатнє залучення місцевих кадрів (над ними тяжіла політична підозра) призводило до грубих порушень у галузі податкової політики, хлібозаготівель. Вже в 1940 р. за відомими сталінськими "рецептами" розпочалася примусова колективізація. [17]

Масове використання на Західній Україні керівних кадрів будь-якого рангу переважно зі східних областей республіки мало під собою насамперед політичне обґрунтування. Все це відбувалося за тих обставин, коли на КПЗУ і її членів було зведено політичний наклеп. Багато комуністів безслідно зникли під час "чисток" 30-х років. Будувати місцеві партійні органи з числа уцілілих членів КПЗУ за традиціями сталінської кадрової політики було небезпечно. Віддавати ж керівні посади місцевій інтелігенції, на загал "націоналістичній", просякнутій "шкідливими впливами Заходу", за тими ж канонами також не можна було. Додамо, що близько 20 тис. її представників – керівники та активісти політичних партій, діячі громадських організацій, функціонери західноукраїнської кооперації, частина науковців та ін. – з наближенням до Львова радянських військ виїхали до окупованої гітлерівцями Польщі. Зрозуміло, що в такій ситуації для сталінщини залишався "єдиний вихід" – вдатися до масового покликання "варягів". [18]

Не маючи можливості евакуювати в'язнів, НКВС у червні 1941 р. провів їх винищення без огляду на те, які звинувачення проти них висувалися. Масові вбивства відбулися у Львові, Самборі, Дрогобичі, Золочеві, Станіславі, Рівному, Луцьку та інших містах, де загинуло до 15 тис. чоловік. [19]

Репресивні дії сталінського режиму збільшили число галичан, незадоволених тими порядками, які прийшли зі сходу. Виразником інтересів багатьох цих людей стала ОУН – єдина на той час політична сила, що чинила організований опір новій владі. Радянські каральні органи піддавали за це оунівців жорстоким репресіям, організовували над ними закриті процеси. Найбільший з них був "Процес 59", який відбувся у Львові в січні 1941 р. На лаві підсудних були в основному студенти, учні середніх шкіл та священник Р. Берест. Частина з них було розстріляно, частину засудили до тривалих строків ув'язнення. [20]

Злочинні і нелюдські дії, які використовувалися органами і військами НКВС при сприянні місцевих і центральних властей проти населення Західної України, зустріли опір з його боку. Багато молодих людей йшли в ліси, створювали збройні загони і розгортали збройну боротьбу проти Радянської влади. Так, ще до початку радянсько-німецької війни в цих районах виникли соціально-політичні умови для масового народного руху, на чолі якого стала ОУН.

У серпні 1939 р. під час укладення радянсько-німецького договору про ненапад постало питання про окуповану Румунією Бессарабію. У третій статті секретного протоколу-додатку до договору зазначено: "Стосовно Південно-Східної Європи радянська сторона вказала на свою незаінтересованість у Бессарабії. Німецька сторона вказала на свою повну політичну незаінтересованість в цих територіях". [21] 29 березня 1940 р. В. Молотов на сесії Верховної Ради заявив: "У нас немає пакту про ненапад з Румунією. Це пояснюється наявністю невирішеного спірного питання про Бессарабію, захоплення якої Румунією Радянський Союз ніколи не визнавав, хоч і ніколи не ставив питання про повернення Бессарабії воєнним шляхом". [22]

Слова Молотова викликали серйозне занепокоєння в правлячих колах Бухареста. Так, наступного дня прем'єр-міністр Г. Татареску висловив думку німецькому послу Ф. Фабриціусу, що в промові Молотова немає прямих випадів проти Румунії, але обстановка вимагає від неї дальшого озброєння. Він подякував Німеччині за продаж трофейної польської зброї і просив вплинути на Москву, щоб вона не претендувала на Бессарабію. Фашистські представники повідомили, що німецько-румунські стосунки будуть залежати від того, як Румунія буде виконувати свої економічні зобов'язання перед Німеччиною.

19 квітня 1940 р. Коронна рада Румунії висловилася проти добровільного повернення Бессарабії Радянському Союзу. Втративши будь-яку надію на серйозну підтримку з боку Англії і Франції, в Бухаресті розраховували тепер тільки на Німеччину. Король Кароль неодноразово висловлював німецьким дипломатам думку про те, що для ведення війни Німеччина вкрай залежить від румунської нафти. Відтак вона повинна бути зацікавлена в тому, щоб Румунія не була втягнена в будь-який воєнний конфлікт. Король заявив, що в разі наступу СРСР всі нафтодобувні і нафтопереробні підприємства будуть висаджені в повітря.

Доки в румунських колах йшла дискусія про те, як себе поведи у випадку радянського ультиматуму, Москва поступово форсувала події. В ній брало участь вище політичне керівництво країни, наркомат іноземних справ, наркомат оборони та інші зацікавлені відомства. Як доповідав 22 червня 1940 р. в Берлін Шуленбург, Молотов до останнього часу не вважав бессарабське питання актуальним. Лише недавно він заявив, що радянський уряд бажає вирішити його в терміновому порядку, але мирним шляхом. Німецьке керівництво дало на це згоду. [23]

Як бачимо, у всіх цих переговорах не йшла мова про Північну Буковину. Але згодом, Шуленбург повідомив у Берлін: "...Радянські претензії поширюються і на Буковину, в якій проживає українське населення". [24]

Документи свідчать, що гітлерівський уряд був проти включення Буковини до складу СРСР. "Я вказав Молотову, – повідомив у Берлін телеграмою 25 червня 1940 р. посол Шуленбург, – що відмова Рад від Буковини, яка ніколи не належала навіть царській Росії, істотно сприятиме мирному розв'язанню. Молотов заперечив, сказавши, що Буковина є останньою відсутньою частиною єдиної України і що з цієї причини Радянський уряд надає важливості вирішенню цього питання одночасно з бессарабським...". [25]

26 червня 1940 р. народний комісар закордонних справ СРСР В. М. Молотов викликав до себе румунського посланника Г. Давидеску і заявив йому: "У 1918 році Румунія, користуючись військовою слабкістю Росії, насильно відторгла від Радянського Союзу (Росії) частину його території – Бессарабію... Радянський Союз ніколи не мирився з фактами насильного відторгнення Бессарабії, про що уряд СРСР неодноразово і відкрито заявляв перед усім світом. Тепер, коли військова слабкість СРСР відійшла в минуле, а міжнародна обстановка, що створилася, вимагає якнайшвидшого розв'язання одержаних у спадщину від минулого невирішених питань для того, щоб закласти нарешті основи міцного миру між країнами. Радянський Союз вважає своєчасним в інтересах відновлення справедливості приступити спільно з Румунією до негайного вирішення питання про повернення Бессарабії, органічно пов'язане з питанням про передачу Радянському Союзу тієї частини Буковини, населення якої в своїй величезній більшості зв'язане з Радянською Україною як спільністю історичної долі, так і спільністю мови і національного складу". [26]

Молотов зажадав відповіді не пізніше завтрашнього дня, а про зміст цієї розмови негайно повідомив німецького посла. Румунський уряд за "порадою" німецького уряду прийняв пропозицію СРСР. Посланник Давидеску відповів, що його уряд приймає всі радянські умови, після чого йому було повідомлено, що протягом чотирьох днів, починаючи з другої години дня за московським часом 28 червня 1940 р. румунська влада повинна очистити територію Бессарабії і Північної Буковини.

У рівно визначений час 28 червня 1940 р. південна група радянських військ під командуванням генерала армії Г. К. Жукова перейшла Дністер і вступила в Бессарабію і

Північну Буковину. Місцеве населення зустрічало радянських воїнів як своїх визволителів. Українці і молдавани розповідали про колонізаторську політику румунських властей. В містах і селах відбувалися багаточисельні мітинги.

Конфлікт з Румунією вдалося врегулювати без кровопролиття. За наказом свого уряду румунська армія відступила без бою, організовано.

Рішенням Верховної Ради СРСР від 2 серпня 1940 р. було утворено Молдавську Радянську Соціалістичну Республіку, а Північну Буковину, Хотинський, Аккерманський та Ізмаїльський повіти Бессарабії включено до складу Української РСР. 7 серпня 1940 р. було утворено Чернівецьку (на землях Північної Буковини і Хотинського повіту) і Аккерманську (на землях Аккерманського та Ізмаїльського повітів) області УРСР. У грудні 1940 р. Аккерманську область перейменовано на Ізмаїльську, а в 1954 р. включено до складу Одеської області.

Прилучення Бессарабії і Північної Буковини до Радянської України було здійснено без народного референдуму. При цьому сталінське керівництво покликалося на те, що він був проведений більше 20 років тому назад.

З перших днів існування Радянської влади органи державної безпеки розгорнули проти місцевого населення масовий терор, здійснювалась кампанія недовіри до місцевих кадрів. Політичні репресії охопили в ці роки від 67 тис. до 89,5 тис. чоловік. [27] Люди гинули в тюрмах, в концтаборах, були депортовані в Сибір, в Казахстан, на Урал. Прислані в Бессарабію і Північну Буковину із Росії і України тисячі державних чиновників і партійних функціонерів вірою і правдою насаджували тут сталінські "порядки".

22 червня 1941 р. розпочалася радянсько-німецька війна. Українські націоналісти з прихильністю поставилися до нападу Гітлера на СРСР. Вони прагнули скористатися війною для боротьби за соборну самостійну Українську державу. В результаті співпраці між німцями і ОУН незадовго до нападу на СРСР було створено збройне об'єднання "Легіон українських націоналістів", яке складалося з двох підрозділів "Нахтігаль" та "Роланд". Фашисти планували використати їх у диверсійних цілях, оунівці – для створення майбутньої української армії.

У день нападу Німеччини на СРСР у Кракові було організовано Український національний комітет (УНК), керівництво яким здійснювали В. Петрів та В. Горбовий. УНК видав свій "Меморіал", в якому заявлялося, що український народ прагне соборної самостійної Української держави.

30 червня 1941 р. разом з німецькими частинами батальйон "Нахтігаль" на чолі з Р. Шухевичем увійшли до Львова. У будинку Львівської "Просвіти" були скликані Національні Збори, які проголосили Акт відновлення Української держави. Він гласив: "Волею Українського Народу Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української Держави, за яку покладали свої голови цілі покоління найкращих синів України.

Організація Українських Націоналістів, яка під проводом її творця і вождя Євгена Коновальця вела в останніх десятиліттях кривавого московського більшовицького поневолення завзяту боротьбу за свободу, звиває весь український народ не скласти зброї

так довго, доки на всіх українських землях не буде створена Українська Суверенна Держава.

Суверенна Українська Влада запевнить Українському народові лад і порядок, всесторонній розвиток усіх його сил та заспокоєння його потреб.

На Західних землях України твориться Українська Влада, яка підпорядковується Українському Національному Урядові, що створиться в столиці України – Києві з волі українського народу.

Відновлена Українська Держава буде тісно співдіяти з Націонал-Соціалістичною Великонімецьчиною, що під проводом Адольфа Гітлера творить новий лад в Європі й світі та допомагає українському народові визволятися з-під московської окупації.

Українська Національна Революційна Армія, що творитиметься на українській землі, боротиметься далі спільно з союзною німецькою армією проти московської окупації за Суверенну Соборну Українську Державу і новий справедливий лад у цілому світі". [28]

Тут же було сформовано уряд на чолі з Я. Стецьком, до якого увійшли М. Панчишин, Л. Ребет, В. Петрів, В. Лисий, М. Лебідь, В. Стахів, І. Федорович, Ю. Павликівський, І. Ольховий, А. П'ясецький, В. Родзикевиц, О. Гай-Головко, І. Климів-Легенда, Н. Мороз. Майже по всіх містах і селах Західної України відбулися організовані ОУН, урочисті маніфестації з проголошення цього Акту Незалежності. Потім з розвитком подій, похідні групи ОУН, що йшли на Схід, проголошували незалежність України в різних містах Центральної та Східної України. [29]

1 липня 1941 р. митрополит греко-католицької церкви Андрей Шептицький у своєму пастирському листі привітав український народ з відновленням його незалежної держави, поблагословив новий український уряд. 10 липня з архіпастирським посланням, у якому виражалася повна підтримка ідеї соборної самостійної Української держави, виступив православний єпископ Полікарп.

Всі ці події викликали невдоволення німців. Розпочалися арешти членів створеного уряду, провідних діячів ОУН. За тюремними ґратами опинилися С. Бандера, Я. Стецько, В. Яків, В. Горбовий та інші. В цей час ОУН остаточно розкололася. Утворилися два її крила – помірковане на чолі з А. Мельником і радикальне, кероване С. Бандерою, що почали між собою ворогувати.

За рішенням ОУН-Б у Галичині формувалися численні "похідні групи" з активістів та функціонерів організації для проведення пропагандистської роботи серед населення східної та південної України. Там було створено чимало підпільних організацій ОУН. Відтак фашисти посилили репресії проти оунівців. Підрозділи СС заарештували й стратили багатьох членів похідних груп ОУН-Б. Через два місяці гестапо накинулося і на ОУН-М, було розстріляно 40 їх провідних членів, у тому числі поетесу Олену Телігу. Нацистські власті стратили українського мера Києва Володимира Багазія, вигнали з органів управління, поліції та преси багатьох українців.

На відміну від оунівців нацисти плекали інші плани щодо України. Під час зустрічі з І. Антонеску в Мюнхені 11 червня 1941 р. А. Гітлер заявив, що за участь у війні проти СРСР Румунія зможе окупувати Бессарабію, Північну Буковину та південні українські території аж до Дніпра. Начальник партійної канцелярії М. Борман 16 липня 1941 р. висловився за приєднання колишньої Австрійської Галичини безпосередньо до території "райху". В цей

же день було вирішено приєднати Дрогобицьку, Львівську, Станіславську, Тернопільську області до Генерального губернаторства, створеного на окупованих польських землях. Із Західної України планувалося виселити 65 відсотків населення в Сибір. Львів гітлерівці прагнули очистити від українців і перетворити у німецьке місто. [29]

16 грудня 1941 р. на засіданні уряду Генерального губернаторства імперський міністр Франк сказав: "Насамперед, в українців нашого дистрикту Галичина не повинна створювати враження, ніби ми можемо визнати в Великонімеччині державну самостійність України. А втім, я бачу розв'язання питання українців, як і поляків, в принципі, в тому, що вони назавжди належать нам як робоча сила". [30]

Інша частина українських земель під назвою "Велика Україна" мала стати колонією Німеччини. В інструкції Розенберга ресхкомісарові України підкреслювалося, що його головне завдання полягає у забезпеченні Німеччини продовольством і сировиною і сприянні таким чином успішному веденню війни. У серпні 1942 р. на нараді в м. Рівне рейскомісар Е. Кох заявив: "Немає ніякої вільної України. Мета нашої роботи полягає в тому, щоб українці працювали на Німеччину". [31]

За планами фашистів українці підлягали знищенню як народ. Імперський міністр Франк на секретній нараді перед чиновниками говорив: "Якщо виграємо війну, тоді українців можна пустити хоч на фарш". [32]

У липні 1941 р. Гітлер віддав розпорядження виселити все населення Криму і перетворити його в "німецьку Рів'єру". У вересні того ж року Розенберг закріпив це розпорядження фюрера у спеціальному указі, згідно якого генеральному комісару Криму Фрауенфельду було доручено розробити проект переселення в Крим населення південного Тіролю. Проект був схвалений Гітлером і Гімлером. Створювалося спеціальне "кримське командування військ СС", яке займалося підготовчими роботами для проведення запланованої колонізації.

Проти окупаційного режиму розгорнувся рух опору. В ньому чітко вирисовувалися два основних крила – оунівський і радянський підпільний та партизанський рухи. Оунівці проголосили своєю метою побудову незалежної соборної України і створили власні збройні сили – Українську повстанську армію (УПА), підпільні боївки, які захопили контроль над значними частинами Волині, Полісся, а згодом Галичини. Як стверджують історики з діаспори О. Субтельний і Т. Гунчак, в час свого піку УПА нараховувала 30–50 тис. чоловік. Між німцями і УПА виникали неодноразово сутички. [33]

Хоч загальний політичний курс ОУН-УПА залишився старий і знаходив вираз у формулі "Проти імперіалізмів Берліна і Москви", наближення лінії фронту до західноукраїнського терену змусило змінити тактику і стосунки між ОУН-Б та окупантами. Вони набувають характеру взаєморозуміння з огляду на спільну загрозу з боку Червоної армії.

Біля керма УПА стояла ОУН-Б. Проте одна фракція інтегральних націоналістів, звісно, не могла претендувати на роль представника українців в цілому. Відтак у липні 1944 р. з ініціативи ОУН-Б неподалік від Самбора таємно зібралися делегати різних довоєнних політичних партій Західної України (за винятком ОУН-М) та представників східних українців і утворили Українську Головну Визвольну Раду (УГВР). УГВР видала універсал до українського народу, в якому говорилося: "Українська Головна Визвольна Рада є найвищим і єдиним керівним органом українського народу на час його революційної боротьби, аж до створення уряду Української Самостійної Соборної Держави". Далі УГВР присягла боротися за справедливий лад без гніту і визиску, за вільну працю селянина і

робітника, за широку ініціативу трудящого населення в усіх галузях господарської діяльності. [34]

Поруч з оунівським рухом на окупованій фашистами українській землі діяв комуністичний підпільний і партизанський рух. Найбільш він був поширений на частині Волині та Поліссі. Ворожий тил розхитували великі, добре озброєні і керовані з центру рейдів з'єднання під командуванням О. Федорова, С. Ковпака, О. Сабурова, М. Наумова. З'єднання і загони налічували від 50 до 100 тис. партизанів.

Комуністичний підпільний і партизанський рух боровся за відновлення в Україні радянської влади у кордонах вересня 1939 р. Партію турбувала передусім проблема майбутнього радянської влади. Отже, робилося все можливе, щоб у населення створилося враження, що, завдяки діяльності партизанів та підпільників, радянська влада продовжує існувати й діяти. Партизани та підпільники очистили від ворога і тримали під контролем великі території – партизанські краї та зони, де працювали школи, лікарні, діяли сільські ради.

Між УПА і радянськими партизанами часто відбувалися військові сутички. З приходом на західноукраїнські землі Червоної армії розгорнулися запеклі бої її з УПА. Боротьба між оунівцями і радянською владою тривала не лише до кінця війни – трохи змінивши тактику, УПА продовжила свою діяльність аж до 1952 р. Проте сили були нерівні. Сталінський режим жорстоко розправився з учасниками національно-визвольного руху.

Восени 1944 р. Червона армія визволила від хортистів Закарпатську Україну. Канадський історик українського походження Василь Маркусь відзначає: "... населення Закарпатської України доброзичливо, хоч і без всякого ентузіазму, зустріло Червону армію, визволительку від угорської окупації. Селяни гостинно приймали солдатів у себе і дуже часто допомагали їм у будівництві доріг, мостів. Майже у кожній громаді зводили тріумфальну арку на честь прибуття Червоної армії, прикрашаючи її чехословацькими, радянськими, а подекуди навіть українськими національними прапорами". [35]

На Закарпатті розпочалася пропагандистська кампанія. Вона проводилась у національному і патріотичному дусі. Газетні шпальти були переповнені гаслами: "Хай живе наша матір-батьківщина Україна, якої ми плоть і кров", "Україно, рідна матір, прийми твоїх дітей", "Ми хочемо покинути нашу мачуху заради матері" тощо.

Краєм покотилася хвиля мітингів, на яких приймалися резолюції про возз'єднання Закарпаття з Україною. Патріотичні гасла охопили багатьох людей. 25–26 листопада 1944 р. у Мукачеві відбувся з'їзд народних комітетів Закарпатської України, який прийняв Маніфест про возз'єднання краю з УРСР. У цьому документі підкреслювалося:

"Спираючись на непохитну волю всього народу, висловлену в петиціях і постановах робітників, селян, інтелігенції і духівництва всіх міст і сіл Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною, Перший з'їзд Народних Комітетів всієї Закарпатської України постановив:

1. Возз'єднати Закарпатську Україну зі своєю великою матір'ю Радянською Україною і вийти зі складу Чехословаччини:

2. Просити Верховну Раду Української Радянської Соціалістичної Республіки і Верховну Раду Союзу Радянських Соціалістичних Республік включити Закарпатську Україну до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки.

3. Обрати Народну Раду Закарпатської України як єдину центральну владу, діючу по волі народу на території Закарпатської України.

4. Уповноважити і зобов'язати Народну Раду Закарпатської України здійснити рішення з'їзду про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною". [36]

У містах і селах проводилися мітинги і демонстрації, які завершувалися підписанням Маніфесту. В цілому до 1 січня 1945 р. під Маніфестом підписалися понад 250 тис. чоловік – більшість дорослого населення. [37]

1 грудня 1944 р. делегація Народної Ради під проводом І. Туряниці прийшла до чехословацького міністра Ф. Немца у Хусті. Вона передала ноту, в якій оголошувалося про вихід Закарпатської України з Чехо-Словацької республіки. Міністрові Немцу та його колегам було запропоновано покинути територію Закарпатської України протягом трьох днів. 5 грудня 1944 р. Народна Рада прийняла Декрет, в якому зобов'язувалися всі місцеві іокружні органи припинити контакти з чехословацькою делегацією. Через кілька днів Рада заборонила Чехо-Словаччині мобілізацію на теренах Закарпатської України. [38]

29 червня 1945 р. у Москві був підписаний радянсько-чехословацький договір про возз'єднання Закарпатської України з Українською РСР в складі СРСР. У першій статті цього договору підкреслювалося: "Закарпатська Україна" (що носить згідно з чехословацькою конституцією назву Підкарпатська Русь), яка на підставі договору від 10 вересня 1919 р., укладеного в Сен-Жермен Ан Ле, увійшла як автономна одиниця в межі Чехо-Словацької республіки, возз'єднується в згоді з бажаннями, проявленим населенням Закарпатської України і на підставі дружньої угоди обох високих договірних сторін із своєю споконвічною Батьківщиною – Україною і включається до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки". [39]

Оскільки договір відповідав усім нормам міжнародного права, його було розцінено у світі як важливий акт історичної справедливості щодо переважної більшості закарпатського населення. Прем'єр-міністр Чехо-Словаччини З. Фірлінгер висловив упевненість, що приєднання Закарпатської України до своєї матері-вітчини сприятиме поглибленню дружніх зв'язків між Чехо-Словаччиною і великим українським народом.

22 січня 1946 р. Президія Верховної Ради СРСР ухвалила подання Президії Верховної Ради України про створення Закарпатської області з центром в Ужгороді. На Закарпатті завирували репресії. Першими жертвами стали мадярофіли А. Бродій, М. Демко, С. Фенцик, священик А. Ільницький і багато інших. Дехто з них був засуджений до страти. Органи НКВС нещадно розправлялися із оунівцями. Було винесено кілька смертних вироків, а багатьох засуджено до тривалих термінів ув'язнення. Переслідування зазнавала греко-католицька церква. [40]

Таким чином, шлях до соборності українських земель в єдиній державі був складним і тернистим. І ніякі труднощі не могли зупинити природне прагнення українців до соборності своїх земель як важливої передумови здобуття державної незалежності. Видатний український письменник і громадський діяч Іван Багряний, який пройшов через сталінські табори і закінчив життя на чужині, писав: "Спаяність колись розчленованого організму України в єдину цілісність, приведення цілих її частин до єдиного знаменника, однаковість долі й однаковість інтересів це є першою й великою передумовою для успішної боротьби українського народу. Цим самим Україна поставлена на новий вищий етап своєї боротьби за незалежність". [41]

Протягом тривалого часу Україна перебувала в складі унітарної тоталітарної держави СРСР. Процес оновлення, що розпочався навесні 1985 р. проходив в Україні повільно і болісно. Реформи зустрічали значний опір з боку консервативних сил, верхівки партійного апарату. Перші кроки перебудови не принесли відчутних результатів: гасла змінилися, а життя йшло по-старому.

Наприкінці 80-х рр. суспільно-політичний розвиток республіки пришвидшився. Стрімко зростала політизація населення, відбулися перші масові мітинги, демонстрації, на яких звучала вимога глибоких демократичних перетворень. Навесні 1989 р. з'явилися перші неформальні газети – "Вибір", "Поступ" та інші, що вивели гласність у позаофіційне русло. Того ж року створено Товариство української мови ім. Т. Шевченка, Українське республіканське товариство "Меморіал", Студентське братство, відновлене наукове товариство ім. Т. Шевченка.

Першим масовим політичним об'єднанням республіки став Народний Рух України за перебудову. Його створення відображало об'єктивну необхідність економічного і політичного реформування суспільства, національного відродження України. НРУ об'єднав різні політичні партії, що ставили собі за мету створення Української незалежної держави. У ці роки почалося становлення українського громадянського суспільства. Виникла низка політичних партій, що розгорнули активну, різнобічну діяльність.

У ході передвиборної кампанії до Верховної Ради УРСР демократичні сили республіки згуртувалися в Демократичний блок. Він виступив за реальний суверенітет України, багатопартійність і політичний плюралізм, рівноправність і різноманітність форм власності, національне відродження українського народу, за необхідність прийняття нової Конституції України, легалізації греко-католицької церкви та Української автокефальної православної церкви. На виборах, що відбулися у березні 1990 р. Демократичний блок одержав чверть місць у Верховній Раді УРСР. 16 липня 1990 р. Верховна Рада УРСР під тиском демократичних сил ухвалила "Декларацію про державний суверенітет України", відкривши дорогу до вільного розвитку, до самостійного державного будівництва.

На основі цього історичного документа проведено реформу державних органів, розпочато перебудову правової системи, прийнято низку законів, спрямованих на утвердження економічної незалежності України. Та це викликало активну протидію союзних органів управління, які не бажали втрачати владу, не хотіли змиритися з розпадом тоталітарно-централізованого СРСР. Після серпневих подій у Москві Верховна Рада УРСР 24 серпня 1991 р. проголосила Україну незалежною демократичною державою. Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р. переконливо показав, що проголошення незалежності – це свідомий вибір народу, який прагне стати господарем на власній землі.

ВИСНОВКИ

На перший погляд, шановний читачу, може здатися, що перед тобою – суто історичний нарис. Та це не зовсім так. Ми повертаємося до подій минувшини не лише тому, що йдеться про маловідомі, довго замовчувані сторінки нашої історії, а й для того, щоб нагадати декому про, здавалося б, очевидні істини.

Останнім часом усупереч історичним фактам часто ставиться питання про територіальні претензії до України. Так, крайні політичні сили у Польщі заявляють, що поляки розглядають західноукраїнські землі як "східні провінції Польщі", бо польська держава

існувала на цих землях протягом 500 років, а польську культуру важко уявити без Львова".

Республіканська партія Словаччини проголосила своєю метою "повернення радянського Закарпаття". Союз русинів-українців також наполягає на незаконності возз'єднання Закарпаття з Україною. Створена в Кошицькому університеті організація "Кошицько-русинська ініціатива" поставила собі за мету повернення Закарпаття до складу Словаччини.

Товариство Карпатських русинів у Закарпатті добивається політичної автономії краю. Водночас сепаратистські ідеї проповідує Підкарпатська республіканська партія.

В Угорщині країні сили проповідують заклики про необхідність "духовного відродження Великої Угорщини", "повернення східних земель". Ці заклики підтримують представники Угорського демократичного форуму, Співки вільних демократів.

Національно-ліберальна партія Румунії закликає до відродження великої Румунії, зокрема, включення до її складу Північної Буковини. Про повернення Північної Буковини виношує план Народний фронт Молдови. За те, щоб передати Новоселицький, Глибовецький та Старожинецький райони Чернівецької області Молдові виступає Товариство румунської культури ім. Т. Е. Емінеску.

Однак, історичні факти яскраво свідчать про те, що населення Східної Галичини, Північної Буковини, Закарпаття протягом віків боролися за соборність і незалежність своїх земель. І на Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р. понад 90 відсотків громадян, які взяли участь у голосуванні, сказали "так" незалежній Україні. Історичне значення всенародного вияву полягає в тому, що наш народ заявив світові: всі його землі назавжди залишаються українськими, об'єднаними в єдину і незалежну соборну Україну.

Крах тоталітарного режиму, де вся політика, історія, наука підганялися під догматичні, заідеологізовані стереотипи, де об'єктивність приносилась у жертву ідеології, а також процес відродження Української незалежної держави – все це створює нині реальні передумови для глибокого, об'єктивного, всестороннього висвітлення історії боротьби українського народу за соборність своїх земель. Без цього ми у значній мірі не зможемо належним чином осмислити тенденції і процеси, які ми сьогодні переживаємо, розбудовуючи незалежну державу.

Об'єктивний аналіз проблеми показує, що боротьба між різними політичними угрупованнями було однією з суттєвих перешкод у реалізації ідеї соборної незалежної Української держави. Відтак сьогодні життя нагально диктує необхідність об'єднання всіх політичних сил в ім'я розбудови незалежної Української держави.

І, накінець, як свідчить історичний досвід, недооцінка соціально-економічних проблем таїть у собі загрозу соборності і державності України. Тільки реформи з людським обличчям здатні вивести Україну з глибокої кризи і перетворити її у процвітаючу країну світу.

ПОКЛИКАННЯ

Розділ І.

1. **Лялька Я., Науменко К.** Західно-Українська Народна Республіка // За вільну Україну, 1990 1 листопада.
2. **Ходак І.** Соборна Україна // Літопис Червоної калини, 1992, № 10–12, с.5.
3. **Лялька Я., Науменко К.** Західно-Українська Народна Республіка // За вільну Україну, 1990 1 листопада.
4. Великий жовтень і громадянська війна на Україні. К., 1987, с. 69.
5. Енциклопедія Українознавства. Т. І. Львів, 1993, с. 190.
6. Державний архів Чернівецької області, ф. 12, оп. 1, спр. 13, арк. 112, 120, 127.
7. Боротьба трудящих Буковини за соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Українською РСР. 1917–1941. Документи і матеріали. Чернівці, 1958, с. 190, 191.
8. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні, с. 205, 462.
9. Енциклопедія Українознавства. Т. 6. Париж-Нью-Йорк, 1970, с. 2394; Т. 8. Париж-Нью-Йорк, 1970, с. 2805; Державний архів Закарпатської області, ф. 1, оп. 1, с. 27, арк. 14, 36, 39, 40, 41.
10. **Стерчо П.** Карпато-Українська держава. Львів, 1994, с. 118, 119; Дністрянський М. С. Кордони України. Львів, 1992, с. 84.
11. Енциклопедія Українознавства. Т. 2. Париж-Нью-Йорк, 1955–1957, с. 720.
12. **Стерчо П.** Карпато-Українська держава, с. 18, 19.
13. **Нагаєвський І.** Історія Української держави ХХ ст. К., 1994, с. 187.
14. **Лозинський М.** Галичина в рр. 1918–1920. Прага, 1922, с. 75.
15. Конституційні акти України. 1917–1920. К., 1992, с. 108.
16. **Литвин М. Р., Науменко К. Е.** Історія Галицького стрілецтва. Львів, 1991, с. 134.
17. **Ходак І.** Соборна Україна, с. 5.
18. Там же.
19. Там же, с. 9.
20. Вивід прав України. Нью-Йорк, 1964, с. 206, 207.

21. **Полонська-Василенко Н.** Історія України. 1900–1923. К., 1991, с. 114.
22. **Литвин М. Р., Науменко К. Е.** Історія Галицького стрілецтва, с. 103.
23. Там же.
24. Там же, с. 104.
25. Там же.
26. Там же, с. 111.
27. Конституційні акти України, с. 29.
28. **Антонов-Овсієнко В. А.** Записки о гражданской войне. Т. 4. М., 1993, с. 292.
29. Український прапор, 1928, 1 квітня.
30. **Литвин М. Р., Науменко К. Е.** Історія Галицького стрілецтва, с. 134
31. Там же, с. 139, 140.
32. **Субтельний О.** Україна. Історія. К., 1991, с. 326.
33. **Полонська-Василенко Н.** Історія України, с. 122.
34. Конституційні акти України, с. 24.
35. **Шаповал М.** Велика революція і українська визвольна революція. Прага, 1928, с. 150.
36. **Полонська-Василенко Н.** Історія України, с. 122.
37. **Мазепа І.** Україна в огні і бурі революції. Т. 2. Прага, 1941, с. 134.
38. **Литвин М. Р., Науменко К. Е.** Історія Галицького стрілецтва, с. 148.
39. Там же.
40. **Полонська-Василенко Н.** Історія України, с. 124.
41. Там же, с. 126.
42. **Чередниченко В.** Від Брестської угоди до Варшавського договору //Під прапором ленінізму, 1990, No 20, с.79.
43. Там же.
44. Там же.
45. **Литвин М. Р., Науменко К. Е.** Історія Галицького стрілецтва, с. 154.
46. **Полонська-Василенко Н.** Історія України, с. 128.

47. Там же, с. 129.
48. **Литвин М. Р., Науменко К. Е.** Історія Галицького стрілецтва, с. 184.
49. **Дерев'янка С.** Галицьке дійство скінчилось //Наука і суспільство, 1989, No 11, с.12.
50. **Босчко В. Д., Ганжа О. І., Захарчук Б. І.** Кордони України: історія та проблема формування. 1912–1949 рр. // Український історичний журнал, 1992, No 1, с.64.
51. Там же.
52. Там же, с. 66.
53. **Коваль М. В., Кульчицький С. І., Курносів Ю. О.** Історія України. К., 1993, с. 73.

Розділ II.

1. Історія України. Курс лекцій. Частина 2. К., 1992, с. 296, 297.
2. Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. К., 1989, с. 167.
3. **Субтельний О.** Україна. Історія, с. 377.
4. **Гунчак Т.** Україна. Перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. К., 1993, с. 210.
5. **Сливка Ю.** Сторінки історії КПЗУ. Львів, 1989, с. 88, 89.
6. **Литвин М. Р., Науменко К. Е.** Історія Галицького стрілецтва, с. 186.
7. Там же, с. 197.
8. Актуальні проблеми КПЗУ. Львів, 1990, с. 147.
9. **Литвин М. Р., Науменко К. Е.** Історія Галицького стрілецтва, с. 196.
10. Там же, с. 197.
11. Там же, с. 198.
12. Актуальні проблеми КПЗУ, с. 162, 163.
13. **Гунчак Т.** Україна. Перша половина ХХ століття, с. 212.
14. **Субтельний О.** Україна. Історія, с. 384.
15. **Баган О.** Націоналізм і націоналістичний рух. Дрогобич, 1994, с. 42.
16. Там же.

17. Там же.
18. **Мірчук П.** Нариси історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1. Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк, 1968, с. 28.
19. **Гунчак Т.** Україна. Перша половина ХХ століття, с. 214.
20. Там же.
21. **Мірчук П.** Нариси історії Організації Українських Націоналістів, с. 99–100.
22. **Субтельний О.** Україна. Історія, с. 385.
23. Воз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною, с. 174.
24. **Мірчук П.** Нариси історії Організації Українських Націоналістів, с. 384.
25. **Пахолків О.** ОУН і її час // Слово, 1990, № 18.
26. **Субтельний О.** Україна. Історія, с. 385.
27. Воз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною, с. 233.
28. **Мірчук П.** Нариси історії Організації Українських Націоналістів, с. 429.
29. **Масловський В. І.** Бандера: прапор чи банда // Радянська Україна, 1990 14 жовтня.
30. Там же.
31. Воз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною, с. 200.
32. **Жуковський А., Субтельний О.** Нариси історії України. Львів, 1993, с. 111.
33. Воз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною, с. 105.
34. **Баган О.** Націоналізм і націоналістичний рух, с. 41.
35. Воз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною, с. 107.
36. **Гунчак Т.** Україна. Перша половина ХХ століття, с. 206.
37. Там же.
38. Воз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною, с. 216, 217.
39. Там же, с. 127.
40. Там же, с. 218, 219.
41. **Литвин М. Р., Науменко К. Е.** Історія Галицького стрілецтва, с. 178.
42. Воз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною, с. 236–238.

43. **Баган О.** Націоналізм і націоналістичний рух, с. 121.
44. **Стерчо П.** Карпато-українська держава, с. 42.
45. Там же, с. 59.
46. Там же, с. 67.
47. **Вегеш М.** Наш край назавжди залишиться Українським // Наука і суспільство, 1991, No 12, с.27.
48. Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною, с. 159.
49. **Стерчо П.** Карпато-українська держава, с. 72.
50. **Баган О.** Націоналізм і націоналістичний рух, с. 125.
51. **Вегеш М.** Наш край назавжди залишиться Українським, с.27.
52. **Маркусь В.** Приєднання Закарпатської України до Радянської України. 1944–1945 рр. К., 1992, с. 30, 31.

Розділ III.

1. **Косик В.** Україна і Німеччина у другій світовій війні. Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993, с. 482.
2. **Ковалюк В. Р.** Західна Україна на початку другої світової війни //Український історичний журнал, 1991, No 9, с.33.
3. **Семиряга М. Й.** Тайны сталинской дипломатии. 1939–1941. М., 1992, с. 86.
4. **Ковалюк В. Р.** Західна Україна на початку другої світової війни, с. 31.
5. Там же, с. 32.
6. **Литвин М. Р., Науменко К. Е.** Погляд через півстоліття // Вільна Україна, 1989, 16 вересня.
7. Там же.
8. Там же.
9. **Ковалюк В. Р.** Західна Україна на початку другої світової війни, с. 35.
10. Там же.
11. *Wojna obronna Polski 1939.* W-wa, 1979, s. 691.
12. **Ковалюк В. Р.** Західна Україна на початку другої світової війни, с. 37.

13. Там же, с. 33.
14. **Кулиш В. М.** У порога войны // Комсомольская правда, 1988, 24 августа.
15. **Субтельний О.** Україна. Історія, с. 394.
16. **Парсаданова В. С.** Депортация населения из Западной Украины и Западной Белоруссии в 1939–1941 гг. // Новая и новейшая история, 1989, No 2, с. 44.
17. **Рубльов О. С. Черченко Ю. А.** Сталінщина і доля західноукраїнської інтелігенції (20-і – 40-ві роки ХХ ст.) // Український історичний журнал, 1991, No 5, с.18.
18. Там же.
19. **Субтельний О.** Україна. Історія, с. 400.
20. **Коваль М. В., Кульчицький С. І., Курносів Ю. О.** Історія України, с. 319.
21. **Косик В.** Україна і Німеччина у другій світовій війні, с. 482.
22. **Семиряга М. Й.** Тайны сталинской дипломатии, с. 261.
23. Там же, с. 262, 263.
24. **Курило В.** Торжество справедливості // Під прапором ленінізму, 1989, No 1, с.54.
25. Там же.
26. Там же.
27. **Семиряга М. Й.** Тайны сталинской дипломатии, с. 270.
28. **Косик В.** Україна і Німеччина у другій світовій війні, с. 504, 505.
29. Там же, с. 116.
30. **Сеньків М. В., Думинець І. О.** Що готував нам фашизм // Земля і воля, No 4, 1995.
31. Там же.
32. Там же.
33. **Субтельний О.** Україна. Історія, с. 411; **Гунчак Т.** Україна. Перша половина ХХ століття, с. 241.
34. Там же, с. 243.
35. **Маркусь В.** Приєднання Закарпатської України до Радянської України, с. 31.
36. Там же, с. 46
37. Там же, с. 47.

38. Там же, с. 49.

39. Там же, с. 97.

40. Там же, с. 51.

41. **Багряний І.** Внутрішні сили України // Вечірній Київ, 1993, 26 жовтня.

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНЕ ВИДАННЯ

Сеньків Михайло, Думинець Іван

**З ІСТОРІЇ БОРОТЬБИ ЗА СОБОРНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ
1917–1945 рр.**

Художник *Андрій Коваль*

Президент фірми *Петро Бобик*

Головний редактор *Василь Іванишин*

Художній редактор *Ярослав Радевич-Винницький*

Комерційний директор *Олег Скиба*

Технічний директор *Левко Клепак*

Директор з питань розвитку *Іван Головкевич*

Технічні редактори *Євген Гнатик, Леся Пелехата*

Відповідальний за випуск *Ігор Бабик*

Підписано до друку 11.12.95 р. Формат 84x108/32.
Папір друк. No 2. Офсетний друк. Умовн. друк. Арк. 4,62.
Умовн. фарбовідб. 5,04. Обл.-вид. Арк. 4,82.
Тираж 1000 прим. Зам. No 978-5.

Видавнича фірма "Відродження"

293720, м. Дрогобич Львівської обл., вул. Т. Шевченка, 32.
Тел.: (03244) 2-17-94.

Львівська книжкова фабрика "Атлас"

290005, м. Львів, вул. Зелена, 20.
Тел.: (0322) 76-45-80.

Сеньків М. В., Думинець І. О.

С31 З історії боротьби за соборність українських земель. 1917–1945 рр.: Видавнича фірма "Відродження", 1995.– 87 с., іл.
ISBN 5-7707-8799-6

Автори роблять спробу на основі багатого фактичного матеріалу висвітлити складний, тернистий шлях боротьби народу Східної Галичини, Північної Буковини, Закарпаття, українських Придунайських земель за злучення з Наддніпряниною.

Для вчителів, студентів, учнів, всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 630.3(4УКР)6

Фірму "ВІДРОДЖЕННЯ" підтримують:

Калуський концерн "Оріана" (президент Олег РОМАНЕНКО)

Бориславське виробничо-торговельне об'єднання "Галлак" (Богдан БУГАЙ)

Бориславський експериментально-ливарний механічний завод (Іван УДОВЕНКО)

Закрите акціонерне товариство "Галка" (Борис ДУБОВИЙ)

Львівська книжкова фабрика "Атлас" (Вадим НИЧКА)

Підприємство "Львівтрансгаз" (Іван ПАЛЦАН)

Львівське страхове підприємство "Галінстрах" (Юліян ГРАБОВЕНСЬКИЙ)

**Роздольське гірничо-хімічне підприємство "Сірка" (директор Мирон КУЧАБСЬКИЙ,
заст. директора Богдан ДЕРКАЧ)**

Самбірське АТП - 24667 (Микола КАУТ)

Криворізьке акціонерне товариство "Славутич"

підприємства м. Дрогобича:

Автокрановий завод (Роман СИСИН)

Долотний завод (Теофіль ІЛИК)

Дослідний завод (Ярослав ГАРУН)

Мале приватне торгово-виробниче підприємство "Меркурій" (Богдан ХАЙНУС)

Акціонерне товариство "НПК–Галичина" (Роман МАТОЛИЧ)

Орендне підприємство "Дрогобичнафтопродукт" (Василь ВЕСЕЛИЙ)

Підприємство електричних мереж (Йосип КУЦЬ)

Підприємство "Лісгоспзаг" (Ігор ПОПАДИНЕЦЬ)

санаторії курорту Трускавець:

"Каштан" (головний лікар Адам ГЕЛА)

"Янтар" (Владислав КОЗОРОГ)

"Весна" (Богдан ПРИЙМА)

"Нафтуся" (Анатолій КОЛІСНИК)

З фірмою "ВІДРОДЖЕННЯ" співпрацюють:

добровольці і подвижники:

Микола МУЛЬ, Орест ЯЦКІВ, Людмила ЛИТВИН, Михайло СУЛІЙ,

Роман КАЛІЧАК, Іванна ДЕРЕНЬКО, Омелян МИХАЦЬ, Михайло

СКІКУН, Василь ХОМИН, Василь ХРУЩ, Юрій ДАЦЮК, Микола

ТЕРЛЕЦЬКИЙ, Григорій АНДРУНЕВЧИН, Олександр

ГОЛОВЧАНСЬКИЙ, Володимир ГРАБОВСЬКИЙ (м. Дрогобич),

Микола ЗДОЛИНИ, Стефанія ПАЦЕВКО,

Петро ОСТРОВСЬКИЙ (м. Новий Роздол),

Богдан ЗАЛІЗНЯК, Анжела БОБАК, Богдан ФЕДОРИШИН,

Марія КОСТИШИН (м. Львів),

Віра ДУХ, Ігор ВАСИЛЬКІВ (м. Стрий),

Іван ПАСЕМКО, Марія ДРАЧ (м. Київ),

Олекса ГРАБЧУК (м. Калуш),

Олександра КОВАЛЬОВА (м. Харків),

Віорел МОЙСЮК (м. Орджонікідзе)

ВИДАВНИЧА ФІРМА
«ВІДРОДЖЕННЯ»

